

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України**

**Третяк Г. С.
Бліщук К. М.**

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА
ПОЛІТИКА**

Навчальний посібник

**Львів
2011**

УДК 351.82:338(076.6)

ББК 65.9 (2 Ук)

Т 665

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
ЛРІДУ НАДУ заборонено*

Рецензенти:

О. П. Крайник, д. е. н., доц., завідувач кафедри економічної політики та фінансів Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

С. М. Лобзинська, к. е. н., доцент кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка;

В. Г. Галанець, д. е. н., проф., заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри економіки та менеджменту Львівської державної фінансової академії.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 41 від 24.05.2011 р.)

Третяк Г. С.

Т 665 Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст]: навч. посіб. / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 128 с. — ISBN 978-966-8687-94-5

Висвітлено найактуальніші проблеми державного регулювання економіки, розглянуто основні напрями та інструменти державної економічної політики, подано ключові терміни та поняття, запитання для самоконтролю, запропоновано рекомендовану літературу.

Для слухачів спеціальності “Публічне адміністрування” Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

ISBN 978-966-8687-94-5

УДК 351.82:338(076.6)
ББК 65.9 (2 Ук)

© Г. С. Третяк, 2011

© К. М. Бліщук, 2011

© ЛРІДУ НАДУ, 2011

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Теоретичні основи державного регулювання економіки	8
1.1. Недоліки ринкового саморегулювання.....	8
1.2. Основні функції держави. Напрямки та форми впливу держави на економічні процеси.....	14
1.3. Сутність, цілі та принципи державного регулювання економіки. Суб'єкти та об'єкти державного регулювання економіки....	17
1.4. Методи державного регулювання економіки.....	20
1.5. Органи державного регулювання економіки	22
<i>Запитання для самоконтролю</i>	25
Розділ 2. Державне прогнозування, програмування та макроекономічне планування	26
2.1. Сутність та основні принципи соціально-економічного прогнозування.....	26
2.2. Методи та моделі прогнозування.....	28
2.3. Суть державного програмування, види програм.....	30
2.4. Порядок розроблення та виконання державних цільових програм.....	32
2.5. Макроекономічне планування в системі державного регулювання економіки.....	35
2.6. Система макроекономічних показників та їх застосування в регулюванні економіки.....	36
<i>Запитання для самоконтролю</i>	41
Розділ 3. Фінансово-кредитне регулювання економіки	42
3.1. Державний бюджет як інструмент державного регулювання економіки.....	42
3.2. Податкове регулювання.....	46
3.3. Державне замовлення як засіб задоволення державних потреб....	50

3.4. Грошово-кредитне регулювання.....	53
3.5. Необхідність та методи державного регулювання цін. Антиінфляційна політика.....	61
<i>Запитання для самоконтролю</i>	64
Розділ 4. Структурна та інвестиційна політика	65
4.1. Структура та структурні зрушення в розвитку економіки.....	65
4.2. Державне регулювання структурних зрушень в економіці.....	66
4.3. Державне регулювання інвестиційної діяльності.....	68
<i>Запитання для самоконтролю</i>	70
Розділ 5. Державне регулювання розвитку науки та техніки	71
5.1. Сутність науково-технічної політики.....	71
5.2. Методи реалізації науково-технічної політики.....	73
5.3. Державне регулювання інноваційних процесів.....	76
<i>Запитання для самоконтролю</i>	79
Розділ 6. Державне регулювання підприємництва	81
6.1. Сутність підприємництва як особливого виду економічної діяльності.....	81
6.2. Механізм державного регулювання підприємництва.....	82
6.3. Державна підтримка малого підприємництва.....	85
<i>Запитання для самоконтролю</i>	87
Розділ 7. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	88
7.1. Сутність, принципи та види зовнішньоекономічної діяльності.....	88
7.2. Форми та методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	91
7.3. Мито й митні податки в системі державного регулювання.....	94
<i>Запитання для самоконтролю</i>	97
Розділ 8. Регіональна економічна політика	98
8.1. Сутність та завдання регіональної економічної політики.....	98
8.2. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави.....	100
8.3. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.....	102

8.4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіонів.....	104
<i>Запитання для самоконтролю</i>	105
Розділ 9. Соціальна політика	106
9.1. Сутність та завдання соціальної політики.....	106
9.2. Державне регулювання доходів населення, обсягу споживання матеріальних благ та послуг.....	109
9.3. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення.....	111
<i>Запитання для самоконтролю</i>	114
Розділ 10. Державне регулювання природоохоронної діяльності	115
10.1. Основні принципи та об'єкти охорони навколишнього середовища.....	115
10.2. Державне екологічне регулювання.....	116
10.3. Регулювання використання природних ресурсів.....	118
10.4. Економічні важелі забезпечення природоохоронної діяльності ..	120
<i>Запитання для самоконтролю</i>	122
Рекомендовані джерела та література	123

Умовні скорочення

АТ – акціонерні товариства
 ВВП – валовий внутрішній продукт
 ВЕЗ – вільна економічна зона
 ВНП – валовий національний продукт
 ДРЕ – державне регулювання економіки
 ЗЕД – зовнішня економічна діяльність
 ІСЦ – індекс споживчих цін
 НБУ – Національний банк України
 НД – національний дохід
 НТП – науково-технічний прогрес
 ПДВ – податок на додану вартість
 СНР – система національних рахунків
 ЧВП – чистий внутрішній продукт

ВСТУП

Необхідність державного втручання в економіку обумовлена вадами ринкового саморегулювання, пошуком ефективніших неринкових варіантів задоволення потреб у суспільних благах, усуненням зовнішніх ефектів.

Державне регулювання економіки – це вплив держави на діяльність суб'єктів господарювання та ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму. Це – складний процес, до якого належить процедура розробки економічної політики, обґрунтування її положень, вибір засобів та методів її проведення.

Властивості регулятивних функцій держави та ринку залежить від рівня розвитку продуктивних сил країни, її політичної орієнтації, соціальної структури, національних особливостей.

На сьогодні метою державного регулювання економіки є стійкий економічний розвиток. Економічна реформа, яка здійснюється в Україні, покликана змінити особливості участі держави у господарських процесах, створити економічні умови для забезпечення високої ділової активності, усвідомити необхідність державного втручання в економічні процеси.

Зміст державного регулювання економіки визначається завданнями органів державної влади, а також комплексом організаційних, економічних, фінансових управлінських засобів та інструментів, які має у своєму розпорядженні держава. Особливого значення набувають такі інструменти як прогнозування, планування, програмування.

Ефективність державного регулювання залежить від того, наскільки розумно і виважено використовуються економічні, правові та адміністративні важелі у процесі реалізації економічної політики.

Мета навчальної дисципліни “Державне регулювання економіки та економічна політика” – розкриття методології, методики та організаційних основ державного регулювання економіки, підготовка ерудованих кваліфікованих спеціалістів, які повинні розуміти та обґрунтовувати державну економічну політику, вміти вирішувати загальні економічні питання, передбачати наслідки того чи іншого рішення, знаходити шляхи вирішення сучасних економічних проблем.

Для успішного засвоєння матеріалу курсу “Державне регулювання економіки та економічна політика” необхідні знання з таких дисциплін:

1. “Політична економія”.
2. “Мікроекономіка”.
3. “Макроекономіка”.
4. “Історія економічних учень”.
5. “Фінанси, гроші та кредит”.

Для вивчення предмету “Державне регулювання економіки та економічна політика” слухачі повинні володіти знаннями з гуманітарних та частково прикладних дисциплін на загальному рівні, вміти узагальнювати та конкретизувати, робити логічні побудови, знаходити практичне застосування теоретичним знанням, а також вміти конспектувати, користуватися навчальною, науково-методичною літературою, працювати з монографічною літературою та джерелами.

У результаті вивчення дисципліни слухач повинен:

знати:

- сутність, мету, завдання державного регулювання економіки;
- методологічні основи та засоби впливу держави на соціально-економічний розвиток і соціально-економічне прогнозування;
- особливості державного регулювання різних сфер господарської і соціальної діяльності;
- світовий досвід державного регулювання економіки;

вміти:

- аналізувати сучасні економічні проблеми;
- застосовувати набуті знання в конкретних ситуаціях економічної діяльності.

Розділ 1

Теоретичні основи державного регулювання економіки

Ключові поняття і терміни: державне регулювання економіки, ринкове саморегулювання, змішане регулювання, суспільні блага, функції держави, форми державного регулювання, цілі та принципи ДРЕ, об'єкти ДРЕ, суб'єкти ДРЕ, методи ДРЕ, правові методи, адміністративні методи, економічні методи, органи ДРЕ.

1.1. Недоліки ринкового саморегулювання

Економіка – це наука про те, як суспільство вчиться використовувати свої обмежені ресурси. У будь-якому суспільстві повинні бути вирішеними такі фундаментальні проблеми:

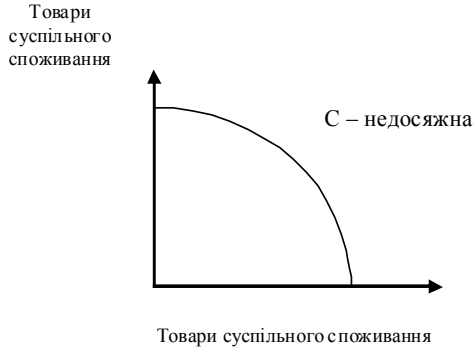
- що виробляти (які товари і в якій кількості);
- як виробляти (за допомогою яких обмежених ресурсів, технологічних засобів);
- для кого виробляти (хто ті товари споживатиме).

Розглянемо детальніше питання вибору.

1. *Що виробляти?* Ставиться питання вибору: скільки потрібно виділити ресурсів на виробництво товарів суспільного споживання (національна оборона, шосейні дороги) і скільки ресурсів на виробництво товарів приватного споживання (автомобілі, телевізори, холодильники)? Цей вибір можна зобразити у вигляді кривої виробничих можливостей, яка порівнює різні кількості двох товарів (капітальні блага, тобто засоби виробництва, та споживчі блага, тобто предмети споживання), що виробляються за певного рівня технології та обсягів ресурсів (рис. 1.1).

Переміщення ресурсів із виробництва капітальних благ на виробництво предметів споживання видається спокусливим. Суспільство повніше задовольняє власні щоденні потреби. Однак така поведінка суспільства буде недалекоглядною. Переміщення ресурсів завдасть удару самому суспільству, оскільки запас його капітальних благ зменшиться або принаймні не збільшуватиметься звичним темпом, а в результаті потенціал майбутнього виробництва знижуватиметься. Отже, в будь-який момент часу економіка за повної зайнятості і повного обсягу виробництва мусить жертвувати частиною одного продукту, щоб отримати більше іншого продукту. Обмеженість не дає змоги одночасно збільшувати виробництво обох товарів.

Рис. 1. 1. Крива виробничих можливостей

Крива виробничих можливостей є опукла, це пов'язано з дією закону зростання альтернативної вартості, тобто кількості іншого продукту, від якої відмовилися, щоб отримати деяку кількість певного продукту.

2. *Як виробляти?* Це питання не менш важливе. За яких умов уряд повинен брати на себе відповідальність за вироблення певних товарів, а за яких він може отримувати ці товари від приватних фірм? У багатьох країнах державні підприємства виробляють товари та послуги, які потім продають приватним особам (електроенергія, телефонний зв'язок тощо). Є думка, якщо б державою не вироблялася ця продукція, то це привело б до експлуатації споживача. Також існує інша думка, що державні підприємства виробляють товари та послуги неефективно і краще було б передати їх виробництво приватним фірмам.

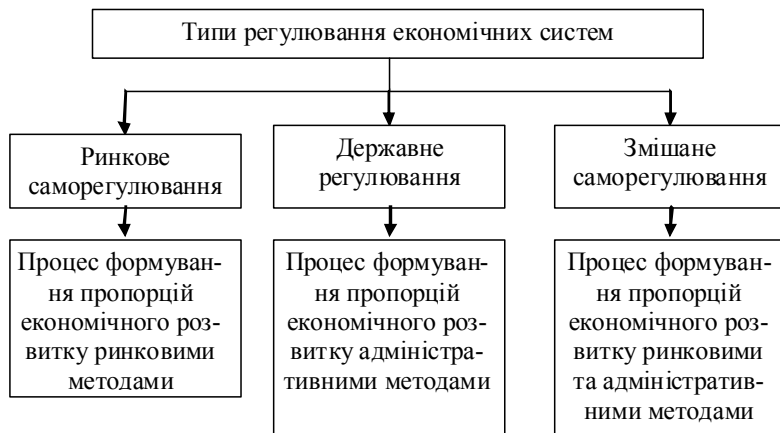
3. *Для кого?* Питання розподілу. Урядові рішення через оподаткування, програми добробуту та державний бюджет впливають на перерозподіл доходів. Таким чином, уряд має приймати рішення щодо виробництва тих чи інших товарів суспільного споживання.

У сучасній економічній літературі прийнято вважати, що необхідним фактором нормального функціонування будь-якої економіки чи її окремих сегментів є регулювання.

Регулювання – це встановлення тими чи іншими методами певних відповідностей між структурою суспільних потреб і структурою суспільного продукту, тобто, певних пропорцій економічного розвитку. Розрізняють різні типи регулювання (рис. 1.2).

Ринкове саморегулювання як процес формування пропорцій економічного розвитку власне ринковими методами. Одним із основних методів ринкового саморегулювання є балансування попиту і пропозиції на відповідні види продуктів і ресурсів і становлення таким

чином рівня ринкових цін на них. Вважається, що таке ринкове саморегулювання економіки найоптимальнішим чином встановлює пропорції економічного розвитку, певну відповідність між структурою суспільних потреб і структурою суспільного продукту. Тобто, ринковий механізм вирішує три основні проблеми організації економіки і він має істотні переваги над усіма іншими системами організації національної економіки.

Рис. 1.2. Типи регулювання економічних систем

Ринкова економіка забезпечує простий та ефективний метод визначення рівня виробництва товарів – систему цін. Остання створює стимули для фірм виробляти товари, що мають попит, та основу для розподілу вироблених товарів поміж різних споживачів. Важливу роль відіграють ціни у процесі передачі інформації від споживачів до виробників та від виробників до споживачів. Якщо з тієї чи іншої причини попит на деякі товари зростає то збільшується ціна, а це, своєю чергою, спонукає фірму виробляти більше. Тобто інформація передається до виробників через систему цін. Подібно, якщо з тієї чи іншої причини вартість виробництва певного товару зменшується (наприклад удосконалення технології), ціна падатиме та індивіди будуть змішувати своє споживання на товар, що тепер подешевшав. І знову система цін передала інформацію про зміну технології від фірм до споживачів.

Водночас ринковому механізму притаманні певні недоліки.

Аналізуючи період від “великої депресії” до нині, економісти та політики зіткнулися з тим, що економіка вільного ринку, навіть

найбагатшого в світі, виявилася неспроможною задовольнити деякі основні потреби суспільства.

Одним із основних недоліків ринкового механізму є виникнення недосконалих ринкових структур, для яких не виконуються умови повної конкуренції. Найсуттєвіша відмінність неповністю конкурентних ринків від повністю конкурентних полягає у здатності окремих учасників неконкурентних ринків тією або іншою мірою впливати на ринкові ціни. Саме існування монополій та інших ринкових структур з неповною конкуренцією потребує від держаної влади забезпечення умов для конкуренції і запобігання ситуації, коли одна фірма або невелика група фірм практично контролюють певні ринки.

Монополізація ринків у більшості випадків не відповідає інтересам суспільства з економічних та соціальних міркувань.

1. За наявності монопольної влади фірми завищують ціну порівняно з ефективною ціною, скорочують обсяги виробництва порівняно з ефективним обсягом.

2. У монополістів відсутній конкурентний стимул для виробничої ефективності.

3. Зменшується суспільний добробут, зростає нерівність доходів за рахунок монополістичного прибутку.

Другим недоліком ринкового механізму є те, що цей механізм здійснює недостатній розподіл ресурсів у суспільну сферу економіки, в якій виготовляються, реалізуються і споживаються так звані суспільні блага.

Суспільні блага – це блага, надання яких окремій особі неможливе без надання їх іншим особам: не можна позбавити когось можливості користування, наприклад, світлом маяка чи системою національної безпеки (невиключеність у споживанні); надання суспільного блага новому споживачеві не потребує додаткових виробничих витрат (неконкурентність у споживанні); вони також не можуть бути поділені між споживачами (неподільність).

Класичними прикладами таких благ є національна оборона, юстиція або правнича система, пожежна служба, національні парки, система охорони здоров'я, національні бібліотеки та інші національні культурні заклади, державне управління та місцеве самоврядування тощо. Наприклад, під час користування певною особою громадським парком це жодним чином не зменшує його доступності для когось іншого. Це відрізняє суспільні блага від більшості товарів на ринку.

Основною проблемою забезпечення суспільними благами є фінансування їхнього виробництва. Хто повинен платити за ресурси,

необхідні для облаштування та утримання громадського парку? Люди намагаються уникнути сплачувати за благо, яким користуються, якщо за нього платять інші. Це означає, що приватна фірма малоімовірно візьметься за надання такого блага, оскільки вона не може бути певною в отриманні якогось прибутку за надання послуг такого типу. У приватних підприємств немає стимулів, щоб виробляти суспільні блага. Це послуги, які приносять важливі вигоди, але на виробництво яких ринок не виділяє ресурсів.

Деякою мірою ринковий механізм здатний спрямовувати ресурси, у так звані напівсуспільні сфери економіки, але явно недостатньою мірою, лише тою мірою, в якій виробництво і споживання напівсуспільних благ і послуг (в освіті, охороні здоров'я і т. д.) реагує на ринковий попит і ринкову пропозицію.

Типовішою є ситуація, коли доводиться застосовувати інші шляхи забезпечення постачання суспільних благ. Влада організовує збирання податків, щоб за допомогою податкового збору відшкодувати виробництво суспільного блага.

Третій недолік полягає у тому, що ринковий механізм не здатний повною мірою виділити також ресурси в так звану інтелектуальну сферу економіки, в якій виготовляються, реалізуються і споживаються інтелектуальні блага чи послуги, які існують здебільшого в нематеріальній формі, а саме у формі наукових ідей і розробок, технологічних і технічних ідей і розробок і т. д.). Ринок не дає ефекту в ситуаціях, коли є потреба здійснити великі інвестиційні проекти з тривалим терміном окупності, високим ризиком і невизначеністю про норму прибутку. Йдеться про фундаментальну науку, капіталовкладення в нові галузі з випуску продукції, попит на яку складно спрогнозувати. Без державного втручання їх вирішення стане неможливим.

Четвертим недоліком ринкового регулювання економіки є те, що вона здійснює недостатній розподіл ресурсів у соціальну сферу національної економіки. Ринок визнає єдиний справедливий варіант розподілу доходів, отриманих завдяки участі в конкуренції на ньому товарів, послуг, капіталів. Громадяни, які не беруть участі у виготовленні товарів та послуг, а виступають лише як споживачі (інваліди, діти, люди похилого віку) залишаються поза впливом ринку.

Ще одним суттєвим недоліком ринкової економіки є те, що ринкова система здійснює також недостатній розподіл ресурсів у так звану екологічну сферу. Ця сфера стосується використання і подальшого "відтворення" навколишнього середовища. Під час його використання формуються так звані витрати переливу (позаринкові

чи побічні витрати), відшкодування яких через ринковий механізм здійснюється дуже важко. Приватний сектор економіки досить добре акумулює вигоди від експлуатації навколишнього середовища, зате не зацікавлений здійснювати витрати на його відновлення.

Існує багато випадків, коли дії окремої особи чи фірми позначаються на іншій особі чи фірмі; коли одна фірма нав'язує витрати іншій, не пропонуючи ніякої компенсації; або коли одна фірма створює вигоду для інших компаній, але не пожинає плодів її наслідків. Щоразу, коли окрема особа чи фірма займається діяльністю, яка впливає на іншого індивіда чи фірму і за яку останні не платять чи не отримують платити, ми говоримо про існування екстерналії. Ситуації, коли дії одного суб'єкта ринку завдають шкоди іншим (наприклад, забруднення води та повітря внаслідок виробничої діяльності фірми), називають *негативними зовнішніми ефектами* (негативними екстерналіями), а ситуації, коли дії суб'єкта ринку дають безкоштовне благо іншим – *позитивними зовнішніми ефектами* (позитивними екстерналіями). Підприємство, яке породжує негативні екстерналії, перекладає частку витрат на інших, а те, яке створює позитивні екстерналії бере на себе частку витрат з реалізації чужих інтересів.

Тобто, необхідне втручання держави як посередника через якого вирішуються проблеми екстерналій. Держава може використовувати такі методи захисту від екстерналій: накладати штрафи, субсидувати затрати на зменшення впливу негативних екстерналій, вжити регулятивних заходів для обмеження дії негативних екстерналій, держава може через законодавчу систему визначити порядок прав власності, який би протидіяв негативним екстерналіям.

Зазначені недоліки ринкового механізму зумовлюють необхідність державного втручання в економіку. У всіх розвинутих країнах базовими елементами механізму координації системи господарства є ринок і держава. Важливе практичне значення має проблема їхнього раціонального співвідношення, яке не є сталим і залежить від багатьох умов: рівня економічного розвитку, специфіки виробництва, менталітету нації та ін. Обидва механізми мають свої переваги і недоліки, а тому основним завданням держави є раціональний розподіл функцій між ними. Чим краще працює ринок, а країна процвітає, тим менше потрібно державі втручатися в економіку; і навпаки, чим далі суспільство від економічної стабільності та розвитку, тим ширшим та масштабнішим повинно бути державне регулювання ринкових відносин. Держава регулює ті сфери і процеси, які ринок виконує недостатньо ефективно або не в змозі координувати взагалі.

1.2. Основні функції держави. Напрямки та форми впливу держави на економічні процеси

Держава повинна коригувати невдачі ринку, не створюючи додаткових проблем. Для коригування цих недоліків держава виконує низку економічних функцій.

Упродовж життя постійно відчуваємо на собі вплив діяльності держави, а саме:

Народження у лікарнях, які фінансуються державою; отримання свідоцтва про народження; відвідування державних шкіл; отримання допомоги після народження дітей, стипендій, виплата лікарняних за умови непрацевдатності; пенсії; сплата податків; майже шоста частина трудових ресурсів використовується державою, а щодо решти, то держава користується впливом на умови найму робочої сили (визначається мінімальна заробітна плата); як споживачі відчуваємо вплив держави: ціни, які сплачуємо на більшість товарів є вищими через непрямі податки (ПДВ, акциз, мито), водночас інші товари (комунальні послуги, телефонний зв'язок) можуть бути нижчими завдяки державним субсидіям; користування державними шляхами; у структурі нашого законодавства окреслено межі, у яких фірми та приватні особи можуть вести взаємовигідне співжиття.

Сучасні економісти у своїх поглядах на роль держави в ринковій економіці в основному виходять з концепції А. Сміта, який розглядав державу, насамперед, як захисника і гаранта прав власності й цілісності національного суверенітету, законності, правопорядку, стабільності національної валюти.

Досвід економічного розвитку свідчить про потребу створення адекватної інституційної основи, яка створить необхідне середовище для ринкових агентів.

Роль держави на ринку в сучасній економічній літературі оцінюється неоднозначно. І це не випадково, оскільки вплив держави на розвиток економіки, як свідчить економічна історія, був різним. Деякі країни отримували значну вигоду від активної ролі, яку відігравали уряди, однак ті країни, у яких уряди були набагато пасивнішими, також могли процвітати. Водночас деякі країни з сильними урядами були далекі від економічного процвітання, позаяк кошти у них марнувалися на війни та різноманітні державні сумнівні авантюри.

Представники класичної і сучасної неокласичної шкіл економічної теорії державне регулювання оцінюють здебільшого негативно.

Представниками цієї школи були англійські економісти А. Сміт та Д. Рікардо. Основним регулятором економічних відносин вони визначали ринковий механізм, який автоматично встановлює економічну рівновагу між попитом і пропозицією, заперечуючи необхідність втручання держави в економіку. Економіка, на їх думку, повинна розвиватися “своїм ходом”, все в економіці повинно формуватися і розвиватися за своїми власними законами, а держава повинна відігравати лише роль “нічного сторожа”.

А. Сміт (якого часто вважають основоположником сучасної економіки) написав книгу “Дослідження багатства народів”), у якій він обстоював думку про обмеження ролі уряду. Він намагався показати, як конкуренція та мотив особистої вигоди стимулюють людей, що переслідують власні інтереси, служити інтересам суспільства. Чинник особистої вигоди спонукає людей пропонувати товари, на які існує попит. В умовах конкуренції виживають тільки ті фірми, які виробляють найнеобхідніше за найнижчими цінами. А. Сміт стверджував, що економіка керується “невидимою рукою”, яка спрямовує її на виробництво потрібного товару найкращої якості. Намагаючись задовольнити свої потреби, людина часто приносить суспільству більше користі, ніж вона думає. А. Сміт вважав, що *необов'язково покладатися на уряд, щоб робити добро*. Проте задоволення власної потреби є притаманнішим людині, люди частіше схильні замислюватися над власними, а не суспільними потребами. Однак упродовж останніх двохсот років економісти дійшли висновку, що існують яскраві приклади того, коли ринок не працює настільки ефективно, як це вважає більшість прихильників вільної конкуренції.

Представники кейнсіанської теорії економічного розвитку, обґрунтовують необхідність і практичну доцільність державного регулювання економіки на засадах приватної власності, конкуренції. Її фундатор (Дж. Кейнс) вважав, що без ефективного державного втручання нормальний економічний розвиток є неможливим і він неминуче буде супроводжуватися економічними спадами, економічним хаосом. Пояснюється це основними недоліками ринкового механізму саморегулювання, який сам по собі не здатний здійснювати ефективний розподіл ресурсів тою чи іншою національною економічною системою. Держава з об'єктивною необхідністю змушена здійснювати перерозподіл ресурсів із однієї (чи одних) сфери економіки в інші з тим, щоб оптимізувати економічну систему і найраціональнішим чином сформувати основні пропорції економічного розвитку. Дж. Кейнс описав основні засоби та

інструменти впливу держави на економіку: стимулювання сукупного попиту шляхом заохочення інвестицій, зменшення ціни кредиту, розширення державних закупівель, підвищення рівня зайнятості, проведення ефективної фіскальної політики.

Функції держави зводяться до трьох основних – законодавчої, стабілізуючої, розподільчої.

Законодавча функція – держава розробляє систему економічних, соціальних та організаційно-господарських законів та постанов, які створюють певні правові засади ринкової економіки.

Стабілізуюча функція – підтримання рівня зайнятості та цінової рівноваги, стимулювання економічного зростання.

Розподільча функція стосується, перерозподілу доходів та ефективного розміщення ресурсів у ринковій економіці. Для здійснення цієї функції держава здійснює перерозподіл доходів на користь малозабезпечених, застосовує відповідну фінансову та податкову політику, політику регулювання цін; встановлює та контролює мінімальну заробітну плату; забезпечує виробництво та постачання суспільних благ.

Окрім основних функцій, доцільним є розглянути додаткові функції – *напрями впливу держави* на економічні процеси:

- визначення цілей та пріоритетів макроекономічного розвитку – держава формує стратегічні цілі розвитку економіки, визначає потрібні ресурси, їх ефективність, а також соціальні, економічні наслідки цих дій;

- реалізація соціальних цінностей – держава контролює реалізацію постанов щодо мінімальної заробітної плати, виконання законів про соціальне забезпечення, встановлення мінімальної та максимальної меж цін;

- регулювання економічної діяльності, спрямоване на вирівнювання сукупного попиту та сукупної пропозиції;

- регулювання зовнішньоекономічних відносин і валютного ринку шляхом регулювання платіжного балансу через вплив на зовнішню торгівлю й вивезення капіталу;

- фінансування фундаментальних досліджень у галузі суспільних і технічних наук за рахунок бюджетних платежів та кредитів;

- організація інвестиційної діяльності, сприяння утворенню інвестиційного ринку та фондових бірж;

- фінансування заходів соціальної та культурної політики;

- захист особи, підприємництва, інтересів держави, майнових та інших прав громадян.

Для виконання своїх функцій та завдань держава використовує різні форми та методи державного регулювання економіки.

Основними формами державного регулювання є:

- комплексне (індикативне) планування економічного та соціального розвитку;
- прогнозування розвитку народного господарства та кон'юнктури ринку;
- реалізація національних та цільових комплексних програм;
- керування господарською діяльністю державних підприємств;
- бюджетно-податкова, грошово-кредитна та амортизаційна політика;
- система соціального захисту населення.

Необхідність і межі використання форм державного регулювання в господарській діяльності визначаються конкретними умовами та цілями соціально-економічного розвитку країни.

1.3. Сутність, цілі та принципи державного регулювання економіки. Суб'єкти та об'єкти державного регулювання економіки

Поруч із ринковим регулюванням у механізмі регулювання будь-якої національної економіки є така складова як державне (чи адміністративне) регулювання, яке, по-перше, здійснюється державою і її спеціальними органами, а, по-друге, воно реалізовується суто адміністративними, або адміністративно-економічними, чи адміністративно-правовими методами.

Державне регулювання економіки – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування поведінки суб'єктів господарювання в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади цілей.

Державне регулювання економіки – це створення приблизно однакових стартових умов для формування, становлення і розвитку індивідуума незалежно від його соціального походження і майнового стану (доступ до середньої, вищої освіти, медичного забезпечення, юридичного захисту), а також забезпечити функціонування непривабливих для приватного капіталу галузей, які, проте, потрібні суспільству.

У ХХІ ст. роль держави як виробника суспільних благ, а також як соціальної технології і як могутнього інвестора в ключові для постіндустріального розвитку галузі надзвичайно важлива, а на сьогодні до того ж неминуча.

Стратегією державного регулювання економіки є створення сприятливих умов розвитку економіки та зростання добробуту мешканців кожного регіону, а також всебічний розвиток людини як особистості, підвищення якості її життя, сталий еколого-орієнтований економічний розвиток і охорона культурної спадщини.

Мета державного регулювання економіки – створення господарської системи, орієнтованої на вибір оптимальних варіантів використання наявних факторів виробництва та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності.

Орієнтирами, яких дотримується держава у процесі регулювання економіки, є показники економічного розвитку та рівень життя: валовий внутрішній продукт на душу населення, тривалість життя людини, рівень зайнятості, стан навколишнього середовища.

Класичними цілями державного регулювання економіки є:

- економічний розвиток;
- повна зайнятість;
- економічна ефективність;
- стабільний рівень цін;
- справедливий розподіл доходів;
- збалансованість торговельного балансу;
- забезпечення конкурентоздатності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Важливим є визначення суб'єкта державного регулювання, об'єкта регулювання, принципів, засобів, методів регулювання та регулятивного ефекту. Схема регулювання розвитку господарських систем відображена на рис. 1.3.

Об'єкти державного регулювання економіки – сфери, галузі, регіони, а також явища, ситуації та умови соціально-економічного життя країни, де виникли та можуть виникати проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно, як того вимагають умови нормального функціонування економіки й підтримання соціальної стабільності. Це економічний цикл, структура економіки, інвестиційна діяльність, науково-технічний прогрес, грошовий обіг та інфляція, ціни, платіжний баланс, зайнятість і доходи населення, соціальний захист, умови конкуренції, навколишнє середовище.

Суб'єктом державного регулювання економіки є держава в особі державних органів управління (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій), яка для вирішення складних соціально-економічних проблем, всебічного врахування інтересів залучає наукові установи, політичні партії, громадські організації.

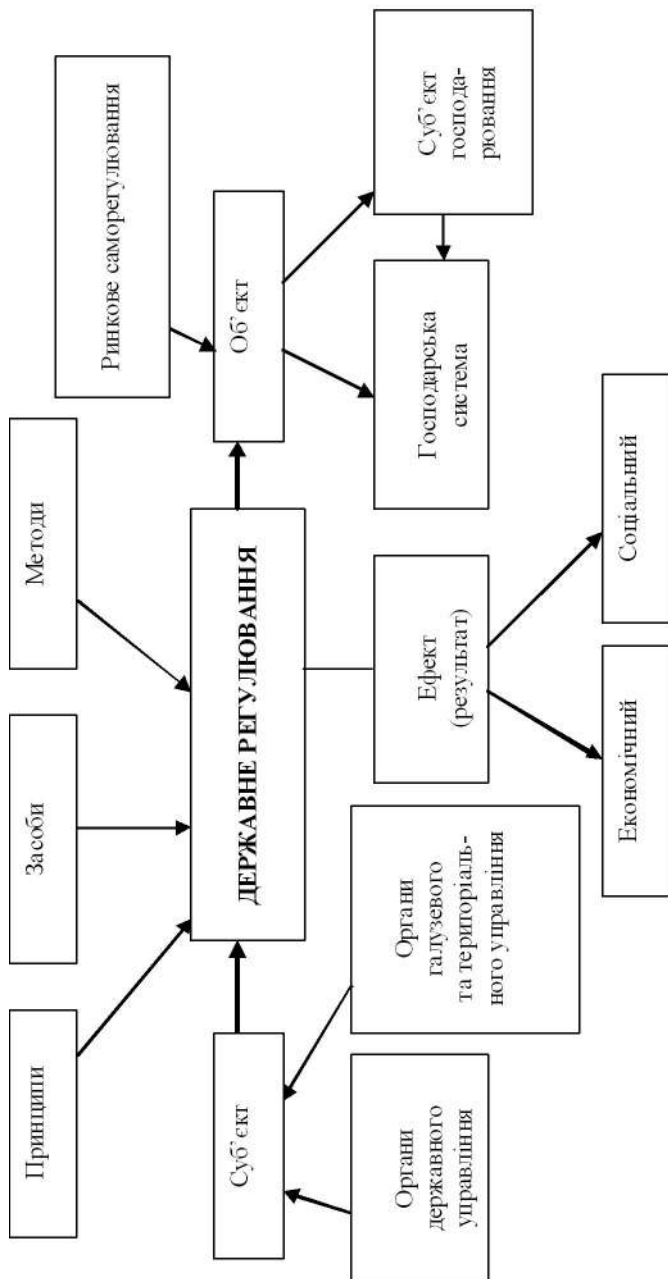

Рис. 1.3. Схеми регулювання розвитку господарських систем

Принципи ДРЕ:

– *Принцип ефективності.* Державне регулювання має передбачати кінцевий економічний ефект. Заходи ДРЕ мають виправляти негативні елементи ринку, здійснювати раціональну політику.

– *Принцип справедливості.* Держава за допомогою відповідних регуляторів має коригувати ринок перерозподілом з метою встановлення певних засад справедливості.

– *Принцип стабільності.* За допомогою заходів державної фінансової, податкової, зовнішньоекономічної та митної політики держава впливає на рівень виробництва, зайнятість та інфляцію.

– *Принцип системності державного впливу.* Передбачає комплексний, системний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем.

– *Принцип адекватності.* Вимагає, щоб система державних регуляторів економіки та засоби їх застосування відображали реалії сучасного етапу соціально-економічного розвитку країни. Досягнення розумної достатності державного втручання забезпечується тим, що державі передаються лише ті економічні функції, які не можуть ефективно виконувати самі виробники та інші суб'єкти ринкових відносин.

– *Принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів.* Адміністративні методи макроекономічного регулювання мають гарантувати формування оптимальної відтворювальної структури. Економічні важелі застосовуються з метою стимулювання ефективного використання ресурсів, виробничої та інвестиційної діяльності, вирішення соціальних проблем.

– *Принцип поступовості та етапності.* Особливе значення для державного регулювання має врахування фактора часу. Доцільність та масштаби державного регулювання під час вирішення національних, регіональних та галузевих проблем визначають необхідність урахування економії часу як умову найшвидшого вирішення нагальних завдань.

1.4. Методи державного регулювання економіки

Методи ДРЕ – це способи впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики.

Держава може намагатися контролювати безпосередньо, а може це зробити непрямым шляхом використовуючи регулятивні

заходи і/або податкову політику чи субсидування, щоб спонукати фірми діяти в інтересах суспільства.

Методи державного регулювання поділяються на:

- правові;
- адміністративні;
- економічні.

Правові методи – це система законів та законодавчих актів, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання (визначають правовий простір). Це закони Верховної Ради України, постанови, рішення Кабінет Міністрів України, укази Президента України, нормативні акти органів місцевого самоврядування.

На думку відомого італійського політика, філософа Н. Макіавеллі: “Немає справи важчої замислом, сумнівнішої успіхом, не безпечнішої для здійснення, ніж запроваджувати нові закони”.

Адміністративні методи – це методи прямого впливу, які безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. До них належать:

- визначення стратегічних цілей розвитку економіки та їх відображення в індикативних та інших планах, цільових програмах;
- державні замовлення і контракти на поставки певних видів продукції, виконання робіт, надання послуг;
- державна підтримка програм, замовлень і контрактів;
- нормативні вимоги до якості та сертифікації технології та продукції;
- правові й адміністративні вимоги до якості та сертифікації технології та продукції;
- правові й адміністративні обмеження щодо виробництва певних видів продукції. Ліцензування, квотування.

Економічні методи державного регулювання економіки причетні до створення державою фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання й обумовлювати їхню поведінку. Їх ще називають методами непрямого або опосередкованого впливу.

До основних економічних методів регулювання економіки належать:

- бюджетно-податкова політика;
- грошово-кредитна політика;
- фінансова політика;
- митна політика;
- економічне прогнозування, планування.

Щодо способів державного регулювання економічного розвитку виокремлюють *три основні напрямки*:

- автоматичні регулятори;
- антициклічне регулювання;
- державне програмування.

Автоматичні регулятори – це сукупність важелів, що пов'язані з економічною діяльністю держави та діють автономно незалежно від актів державної політики.

До найпоширеніших автоматичних регуляторів належать різні форми оподаткування та допомоги безробітним. Автоматична дія податків полягає у тому, що у разі зменшення доходів сума зборів автоматично скорочується, якщо ціни за цього не підвищуються.

Автоматичні регулятори можуть пом'якшити кризу, але не спроможні їй запобігти.

Антициклічні регулятори – це сукупність важелів фіскальної та кредитної політики.

Антициклічні заходи фіскальної політики зводяться до застосування таких бюджетних важелів, як державні закупівлі, державні капіталовкладення, регулювання податкових ставок, правил та норм амортизації основного капіталу, що використовується під час розрахунків оподаткування.

Антициклічні заходи кредитної політики:

- зміна облікової ставки;
- зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків;
- випуск (вкуп) цінних паперів;
- зміна умов споживчого, іпотечного кредиту.

Державне програмування діє в таких напрямках:

- координація діяльності державних підприємств та установ;
- довготермінове планування державних капіталовкладень;
- субсидування і підтримка певних галузей;
- координація виробничих планів монополій згідно із загальноекономічним довготерміновим прогнозом.

1.5. Органи державного регулювання економіки

Державна влада в Україні реалізується згідно з принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Функції, права та обов'язки державних органів України окреслені Конституцією України, законами України та іншими нормативно-правовими актами.

Структуру та функції органів державного регулювання зображено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Функції органів державного регулювання

Орган державного регулювання	Функції органів державного регулювання
1	2
Верховна Рада України, вищий законодавчий орган	<ul style="list-style-type: none"> – прийняття законів; – затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; – визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; – затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; – розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; – затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; – затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації
Президент України, гарант Конституції, державного суверенітету, територіальної цілісності України	<ul style="list-style-type: none"> – формує стратегію соціально-економічного розвитку країни, основні положення якої висвітлюються у посланнях до народу та щорічних посланнях Президента України до Верховної Ради України; – здійснює правове регулювання економічних відносин. Видає укази, декрети, розпорядження з питань, неврегульованих чинним законодавством, затверджує ухвалені Верховною радою закони, використовує право вето щодо ухвалення законів і повертає їх у парламент зі своїми пропозиціями; – представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;
Кабінет Міністрів України, вищий орган у системі органів виконавчої влади	<ul style="list-style-type: none"> – здійснює внутрішню і зовнішню політику держави; – забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; – розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; – забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

Продовження табл. 1.1

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – розробляє проєкт закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; – організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; – спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади
<p>Місцеві державні адміністрації, здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі</p>	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; – забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля; – забезпечують підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; – забезпечують звіт про виконання відповідних бюджетів та програм
<p>Органи місцевого самоврядування, представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст</p>	<ul style="list-style-type: none"> – затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; – управляють майном, що є в комунальній власності; – затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; – встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; – утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю
<p>Конституційний Суд України, вищий орган судової влади</p>	<ul style="list-style-type: none"> – стежить за виконанням законів; – розглядає конфліктні ситуації між гілками влади
<p>Верховний Суд України</p>	<p>Найвищим судовий орган у системі судів загальної юрисдикції</p>
<p>Національний банк України</p>	<ul style="list-style-type: none"> – проводить єдину політику у сфері грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці; – організує міжбанківські розрахунки; – координує діяльність банківської системи; визначає курс грошової одиниці відносно валют інших країн; – забезпечує випуск грошей та грошових знаків; – здійснює контроль за дотриманням банківського законодавства, економічних нормативів, запобігання банкрутству
<p>Державна податкова адміністрація України</p>	<ul style="list-style-type: none"> – здійснює облік платників податків та інших обов'язкових платежів; – проводить контроль за правильністю, повнотою і своєчасністю платежів; – здійснює контроль за достовірністю податкового обліку і звітності

Закінчення табл. 1.1

1	2
Антимонопольний комітет України	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечує державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства; – здійснює захист інтересів підприємців і споживачів
Державна контрольно-ревізійна служба України	<ul style="list-style-type: none"> – контролює витрачання бюджетних і позабюджетних коштів усіх рівнів; – здійснює контроль за збереженням держмайна у бюджетних установах; – проводить контроль достовірності обліку і звітності у бюджетних установах
Фонд державного майна України	<ul style="list-style-type: none"> – здійснює державну політику у сфері приватизації державного майна; – виступає орендодавцем майнових комплексів, що перебувають у державній власності
Пенсійний фонд України	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечує стягнення та акумуляцію внесків для пенсійного забезпечення і допомог; – організовує забезпечення фінансування витрат Пенсійного фонду; – здійснює контроль за своєчасністю і повним надходженням страхових внесків до Пенсійного фонду
Рахункова палата України	<ul style="list-style-type: none"> – здійснює контроль за використанням коштів державного бюджету

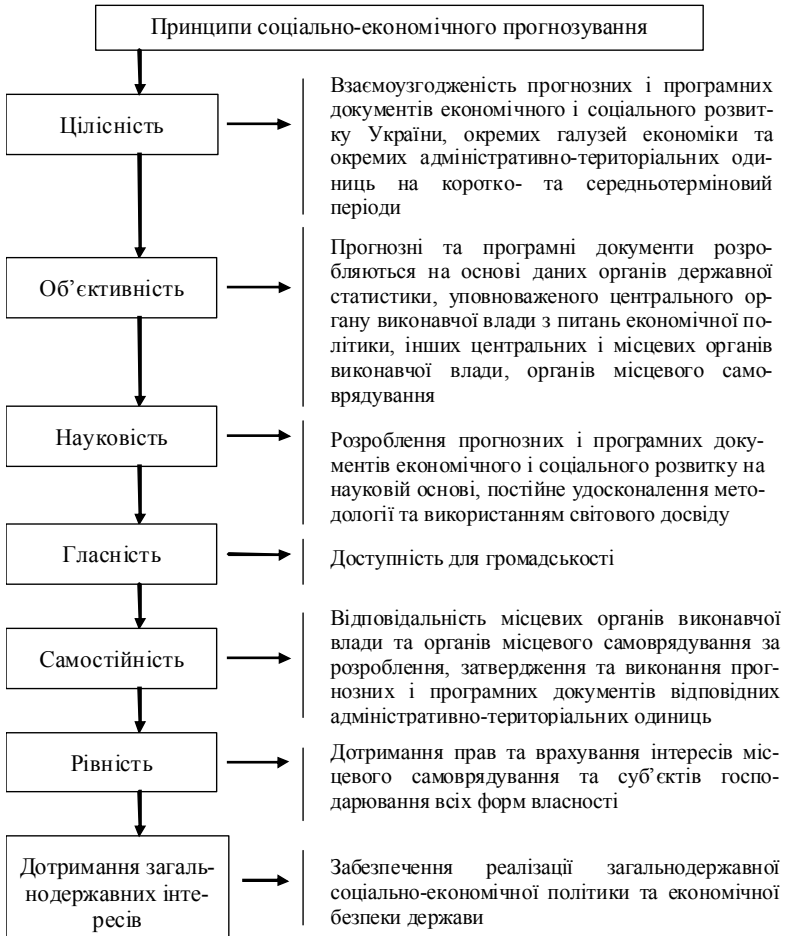
Запитання для самоконтролю

1. Чим обумовлена необхідність державного регулювання економіки? Які недоліки ринкового саморегулювання?
2. Що таке державне регулювання економіки?
3. Які цілі та завдання державного регулювання економіки?
4. Що є об'єктами державного регулювання економіки і хто виступає суб'єктами?
5. Які принципи державного регулювання економіки?
6. Які основні методи державного регулювання економіки?
7. Які органи державної влади здійснюють керівництво економікою України, що належать до їх компетенції?

– виявлення можливих альтернатив розвитку економіки у перспективі.

Для виконання зазначених функцій соціально-економічне прогнозування повинне ґрунтуватися на певних принципах (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Принципи соціально-економічного прогнозування

В економічній теорії та практиці існують різні підходи до класифікації прогнозів.

За функціональною ознакою прогнози класифікують як пошукові та нормативні.

У пошукових прогнозах описують можливі перспективи, стани, вирішення проблем майбутнього. Його завдання – з'ясувати як розвиватиметься досліджуваний об'єкт у разі збереження існуючих тенденцій.

У нормативних прогнозах визначають бажаний (можливий) стан розвитку явища під впливом цілеспрямованої діяльності. Він є управлінським. Його завдання полягає у визначенні шляхів і термінів досягнення можливих станів об'єкта прогнозування в майбутньому.

За часовою ознакою прогнози поділяють на:

- оперативні (до одного місяця);
- короткотермінові прогнози (до одного року);
- середньо термінові прогнози (до п'яти років);
- довготермінові прогнози (понад п'ять років).

Залежно від рівня агрегування показників розрізняють:

– *макроекономічні прогнози* – які охоплюють прогноз ресурсів, прогноз розвитку національної економіки загалом, проноз сукупного попиту (потреб суспільства);

– *макроструктурні прогнози* – формуються для різноманітних галузей і сфер народного господарства;

– *галузеві прогнози* розробляються для окремих галузей народного господарства з метою отримання основних показників розвитку галузей, потрібних для розробки макроструктурних прогнозів;

– *регіональні* – складаються для окремих адміністративних одиниць;

– *локальні* (наприклад мікро прогноз окремого підприємства).

2.2. Методи та моделі прогнозування

Методи прогнозування – це сукупність прийомів мислення, способів, які дають змогу на підставі аналізу ретроспективних даних зробити висновки про можливий розвиток економіки у майбутньому.

Етапи розробки прогнозів:

– формування інформаційної основи прогнозу;

– дослідження (опис) об'єкта прогнозу;

– оцінка зовнішнього середовища та його вплив на об'єкт прогнозування;

– визначення тенденцій та напрямів розвитку об'єкта;

– прийняття рішень;

– оцінка якості прогнозу.

Методи прогнозування класифікують за різними ознаками.

Залежно від способу прогнозування і наявності інформаційних даних виділяють:

– *фактографічні методи* – ґрунтуються на достатньому інформаційному матеріалі про об’єкт прогнозування та його минулий розвиток. До них належать *методи екстраполяції* існуючих тенденцій, розвиток яких у минулому відомий і його можна перенести на майбутні процеси, явища і події, та методи моделювання (побудова моделей прогнозованих об’єктів щодо очікуваних або бажаних умов розвитку процесів, явищ, подій).

Ступінь реальності прогнозу, складеного з використанням цих методів, є значно нижчим, оскільки на економічне явище мають вплив декілька змінних, які не підлягають екстраполяції. Окрім того, екстраполяція орієнтується на минуле та сьогодення, а прогнозні параметри можуть залежати від факторів, які не діяли в минулому.

– *експертні методи* застосовуються у тих випадках, коли інформаційний матеріал, який характеризує розвиток об’єкта у минулому, недостатній. Вони побудовані на інформації, отриманій за оцінками спеціалістів-експертів. До експертних методів належать методи індивідуальної і колективної експертної оцінки.

– *комбіновані методи* прогнозування об’єднують експертні та фактографічні методи.

Найпоширенішими серед методів *індивідуальної експертної оцінки* є метод “інтерв’ю” (експерт безпосередньо опитує спеціалістів), *аналітичний* метод (передбачає всебічний аналіз прогнозованого економічного явища або процесу з підготовкою відповідної доповідної записки), *метод написання сценарію* (ґрунтується на визначенні логіки розвитку прогнозованого об’єкта за різних умов).

Серед *колективних методів* експертних оцінок доцільно виділити методи колективної експертної комісії і колективної генерації ідей, метод Дельфі.

Суть *методу колективної експертної комісії* полягає в тому, що група укладачів прогнозу (робоча група) уточнює основні напрями розвитку об’єкта, будує матрицю, в якій відображена генеральна мета, підцілі та засоби їх досягнення, і розробляє перелік питань для експертів. Заповнені експертами анкети використовуються для узагальнення думки і ступеня узгодженості думок експертів з кожного запитання. Остаточна оцінка визначається як її середнє зважене значення.

Метод колективної генерації ідей у практиці називають *методом “мозкового штурму”*. Він дає змогу активізувати творчий потенціал експертів у разі шукання виходу з проблемної ситуації. Використання методу передбачає зіткнення протилежних напрямів думок і рекомендацій

учасників “мозкового штурму” щодо вирішення конкретної проблеми: генерацію ідей і подальше руйнування (через критику).

Метод Дельфі використовують для визначення та оцінки ймовірності настання тих чи інших подій. Він дає змогу узагальнити думки окремих експертів в узгоджену групову думку. Особливістю методу Дельфі полягає в тому, що він передбачає анонімність експертів, використання результатів попереднього туру опитування, статистичну характеристику групової відповіді.

Моделювання – це спосіб прогнозування, що передбачає конструювання моделі реального процесу чи явища, які можуть відбутися у майбутньому.

Економіко-математична модель – система формалізованих співвідношень, які описують основні взаємозв'язки елементів, що утворюють економічну систему.

Моделі бувають факторні, структурні та комбіновані.

Факторні моделі описують залежність рівня і динаміки того чи іншого показника від рівня і динаміки економічних показників, що впливають на нього. Бувають однофакторні та багатфакторні (дозволяють одночасно враховувати вплив декількох факторів на рівень і динаміку прогнозованого показника) моделі.

Структурні моделі описують співвідношення, зв'язки між окремими елементами, що утворюють єдине ціле. Це моделі, які мають матричну форму і застосовуються для аналізу і прогнозування міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків. Найпоширенішою формою структурної моделі є міжгалузевий баланс виробництва і розподілу продукції

Із урахуванням чинника часу моделі можуть бути:

- статичні (для одного періоду);
- динамічні (для декількох періодів).

Економіко-математичні моделі широко застосовуються під час складання економічних прогнозів на макроекономічному рівні.

2.3. Суть державного програмування, види програм

Програмування національної економіки в системі державного регулювання з'явилося у світовій практиці в середині ХХ ст.

Суть програмування полягає в аналізі стану національної економіки, виявлення проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Головним завданням програмування є підтримка економічної рівноваги, стимулювання розвитку економіки.

Мета державного програмування – досягнення прийнятого для держави варіанта розвитку економіки.

Особливості державного програмування:

– втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише коректує цей процес;

– програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує суб'єктами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;

– програмування як форма впливу на економіку є системним і комплексним.

Основа державного програмування – це розробка і виконання довго- (10–15–20 років), середньо- (4–5 років) і короткотермінових (1 рік) програм.

Довготермінові програми спрямовано на досягнення стратегічних цілей, пов'язаних із структурними змінами в економіці, середньотермінові програми вирішують тактичні завдання, короткотермінові програми спрямовані на вирішення оперативних цілей.

У державних програмах виокремлюють:

– спеціальні програми розвитку окремих галузей, секторів або районів. Прикладом таких програм в Україні є Державна програма розвитку вугільної промисловості, Державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС;

– програми, що стосуються певних загальнонаціональних проблем (Державна програма зайнятості, Державна програма соціального захисту населення);

– програми для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виходу її з кризового стану; фінансові програми; регіональна програма тощо.

За рівнем масштабу порушених проблем розрізняють:

– великомасштабні комплексні програми. До них належать: комплексна програма НТП у національній економіці;

– програми соціально-економічного розвитку, наприклад житлова програма;

– вузькі науково-технічні програми.

Особливе місце в системі державних програм посідають цільові комплексні програми.

Комплексно-цільова народногосподарська програма – це державний, адресний плановий документ, у якому визначений за ресурсами, виконавцями та термінами комплекс економічних, техніко-

виробничих, науково-дослідних, організаційно-господарських заходів. До цієї програми залучено багато галузей, регіонів.

За змістом комплексні цільові програми є такі:

– *соціально-економічні*, спрямовані на вирішення проблем розвитку й удосконалення способу життя, підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, поліпшення соціальних умов праці та відпочинку;

– *виробничі*, спрямовані на збільшення обсягу виробництва певних видів продукції (послуг), розвиток нових видів виробництва, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів;

– *науково-технічні*, спрямовані на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки і за впровадження на практиці новітньої технології;

– *екологічні*, спрямовані на ресурсозбереження, здійснення природоохоронних проєктів;

– *інституційні*, спрямовані на удосконалення організації управління господарськими системами;

– *регіональні*, спрямовані на господарське освоєння нових районів, реструктуризацію економіки розвинутих районів України, формування територіально-виробничих комплексів.

За структурою цільова комплексна програма має такі основні елементи:

– *цільовий*, де з'ясована основна ціль програми;

– *структурний*, формування якого дає змогу визначити набір об'єктів національної економіки;

– *блок техніко-економічного обґрунтування*;

– *ресурсний*, який характеризує обсяг і структуру розподілу ресурсів, потрібних для виконання програми;

– *організаційний*, у якому по всіх елементах програми передбачені відповідальні виконавці, джерела і терміни виділення ресурсів, а також терміни вжиття заходів.

2.4. Порядок розроблення та виконання державних цільових програм

Ініціатори розроблення державної цільової програми (Кабінет Міністрів України, Національний банк України, центральні органи виконавчої влади, Національна академія наук України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні,

Київська та Севастопольська міські державні адміністрації) можуть ініціювати розроблення державної цільової програми за таких умов:

- існування проблеми, вирішення якої неможливе засобами територіального чи галузевого управління та потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- відповідності мети Програми пріоритетним напрямам державної політики;

- необхідності забезпечення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків технологічно пов'язаних галузей та виробництв із наведенням конкретних прикладів;

- наявності реальних можливостей ресурсного забезпечення виконання програми.

Основні стадії розроблення та виконання державної цільової програми:

- ініціювання розроблення державної цільової програми, розроблення та громадське обговорення концепції програми;

- схвалення концепції програми та прийняття рішення щодо розроблення проекту програми, визначення державного замовника та термінів її розроблення;

- розроблення проекту програми – визначення заходів і завдань, що пропонуються долучити до неї, а також обсягів і джерел фінансування;

- державна експертиза проекту програми;

- погодження та затвердження програми;

- проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми;

- організація виконання заходів і завдань програми, здійснення контролю за їх виконанням;

- підготовка та оцінка щорічних звітів про результати виконання програми, а в разі потреби – проміжних звітів;

- підготовка та опублікування в офіційних друкованих виданнях заключного звіту про результати виконання програми.

Концепція державної цільової програми розробляється з метою обґрунтування необхідності розроблення державної цільової програми та визначення оптимального варіанта вирішення проблеми.

Проект концепції державної цільової програми повинен містити:

- визначення проблеми, на вирішення якої спрямована програма;

- аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її вирішення шляхом розроблення і виконання програми;
- визначення мети програми;
- визначення, порівняльний аналіз можливих варіантів вирішення проблеми та обґрунтування оптимального варіанта;
- визначення на основі оптимального варіанта шляхів і засобів вирішення проблеми, термінів виконання програми;
- оцінку очікуваних результатів виконання програми, зокрема економічних, соціальних, екологічних, та визначення її ефективності;
- оцінку фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для виконання програми.

Проект концепції державної цільової програми публікується в офіційних засобах масової інформації для громадського обговорення.

Кабінет Міністрів України розглядає концепцію державної цільової програми та у разі її схвалення приймає рішення щодо розроблення проекту програми, визначає державних замовників та терміни її розроблення.

На основі схваленої концепції державним замовником розробляється проект програми.

Проект програми повинен містити:

- паспорт програми – стислий виклад основних даних (назва, рішення про розроблення, відомості про державного замовника та відповідальних виконавців програми, термін виконання, обсяги та джерела фінансування);
- визначення мети програми;
- обґрунтування шляхів і засобів вирішення проблеми, а також необхідності фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України;
- перелік заходів і завдань з визначенням виконавців, термінів виконання (загалом і поетапно), обсягів та джерел фінансування (з розбивкою за роками);
- розрахунок очікуваних результатів (економічних, соціальних, екологічних тощо) виконання програми та її ефективності.

Виконавцями державної цільової програми можуть бути підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що визначаються державним замовником для виконання заходів і завдань програми на конкурсних засадах.

Контроль за виконанням державної цільової програми здійснює Кабінет Міністрів України шляхом розгляду проміжних, щорічних, заключного звітів про результати виконання державної цільової

програми та узагальненого висновку про кінцеві результати виконання програми.

Безпосередній контроль за виконанням заходів і завдань програми, ефективним та цільовим використанням коштів її виконавцями здійснюють державні замовники.

2.5. Макроекономічне планування у системі державного регулювання економіки

Макроекономічне планування як складова механізму ДРЕ широко використовується в економічно розвинених країнах із метою соціально-економічної стабілізації, забезпечення динамічності розвитку економіки.

Планування – це специфічна управлінська діяльність з визначення цілей та шляхів їх досягнення. Змістом розробки планів є визначення взаємопов'язаних завдань структурним підрозділам об'єкта планування, обґрунтування потрібних ресурсів, визначення показників для контролю та оцінки ступеня досягнення цілей.

Виділяють три основні форми макроекономічного планування: директивне, індикативне та стратегічне.

Директивний план – має силу закону, адресний та обов'язковий для виконання. За директивного планування посадові особи несуть відповідальність за невиконання планових завдань. Воно притаманне командній економіці. В основі цієї форми регулювання економіки є передусім абсолютизація державної форми власності як основної і єдиної.

Індикативний план – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави.

Суть цього планування полягає у тому, що уряд впливає на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробників, а за допомогою координації діяльності виробників і забезпечення їх інформацією.

Основне призначення індикативного плану – розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Показники, які є в індикативному плані виражають основні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом застосування різних стимулюючих заходів і економічних важелів.

Уряд реалізує основні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування та грошово-кредитний механізм.

В Україні індикативне планування полягає в розробці Державної програми економічного і соціального розвитку України.

Цілі і завдання державних програм економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розробки суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, бізнес-планів.

Стратегічне планування передбачає концентрацію зусиль і ресурсів держави на вирішенні найактуальніших, стратегічно важливих проблем розвитку національної економіки.

2.6. Система макроекономічних показників та їх застосування у регулюванні економіки

Обчислення макроекономічних показників здійснюється відповідно до системи національних рахунків, яка містить упорядковану інформацію про всі господарські суб'єкти країни, всі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням.

Основним показником у системі національних рахунків є ВВП. ВВП вимірює ринкову вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у певній країні протягом певного періоду часу, як правило року.

Під *кінцевими товарами* розуміємо товари і послуги, які купують для споживання, а не для продажу, подальшого оброблення чи перероблення. Проміжними називають товари і послуги, які використовуються для подальшого оброблення чи перероблення, тобто для виробництва інших товарів чи для перепродажу.

ВВП, обчислений у поточних ринкових цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва, називається *номінальним ВВП*. Номінальний ВВП одночасно показує як кількість вироблених товарів і послуг, так і рівень їх цін. Інакше кажучи, на динаміку номінального ВВП впливають як зміни у фізичному обсязі виробленої продукції, так і зміни рівня цін. Часто буває так, що фізичний обсяг ВВП скорочується, а номінальний ВВП збільшується за рахунок зростання цін. Проте рівень життя людей, насамперед, залежить від кількості вироблених і спожитих товарів і послуг. Тому макроекономіка досліджує динаміку фізичного обсягу ВВП, тобто зміни в кількості виготовленої вітчизняною економікою продукції. З цією метою обчислюють реальний ВВП.

ВВП, обчислений у постійних (базових) цінах, називається *реальним ВВП* (формула 2.1).

$$\text{Реальний ВВП} = \text{Номінальний ВВП} / \text{Індекс цін}. \quad (2.1)$$

Саме реальний ВВП дає змогу судити про зміни у фізичному обсязі продукції, а отже, й про стан справ в економіці країни.

Методологія обчислення ВВП. ВВП обчислюють трьома методами:

1) як суму витратів покупців на придбання товарів і послуг (за витратками – метод кінцевого використання);

2) як суму грошових доходів, отриманих від виробництва продукції у цьому році (за доходами – розподільний метод);

3) як суму доданої вартості, створеної на всіх стадіях виробництва товарів і послуг (виробничий метод).

Перш ніж з'ясувати суть методів обчислення ВВП, доцільно врахувати такі моменти:

– по-перше, під час обчислення ВВП *не враховують продаж уживаних речей*. Урахування продажу товарів, вироблених кілька років тому, в обсязі ВВП поточного року призвело б до завищення обсягу продукції цього року. Наприклад, якщо хтось купив певну річ, яку виробили в поточному році, й через місяць продав її, то, як і в першому випадку, ця операція у ВВП не враховується. Урахування вартості перепродажу речі призвело б до подвійного рахунку;

– по-друге, у ВВП *не враховують невиробничі фінансові операції*, що здійснюються в економіці. До невиробничих фінансових операцій належать *державні трансфертні платежі*, які охоплюють витатки держави на соціальне страхування, допомогу з безробіття, пенсії, і *приватні трансфертні платежі* (наприклад, щомісячні суми, які студенти отримують із дому, операції з цінними паперами, тобто купівля – продаж акцій та облігацій тощо). Основною рисою невиробничих операцій є те, що особи, які одержують ці виплати, не роблять будь-якого внеску до поточного виробництва;

– по-третє, не враховується робота домогосподарств у своєму домашньому господарстві.

– окрім того, для правильного визначення обсягу національного виробництва треба, щоб *усі продукти й послуги, вироблені протягом року, були враховані лише один раз*. Більшість продуктів проходить через кілька виробничих стадій, перш ніж потрапляє на ринок. Окремі частини й компоненти продукту купуються і продаються декілька разів. Щоб уникнути багаторазового врахування частин продуктів, які продаються і купуються при обчисленні ВВП ураховують лише ринкову

вартість кінцевих товарів і не враховують вартість проміжних товарів. Урахування вартості проміжних товарів означає подвійний рахунок, що завищує обсяг ВВП.

Для визначення ВВП за *видатками* підсумовують усі види видатків на кінцеві товари і послуги – споживчі видатки населення, інвестиційні видатки фірм, державні закупівлі товарів і послуг та чистий експорт (формула 2.2):

$$\text{ВВП} = C + I + Y + (K - M), \quad (2.2)$$

де C – особисті видатки на споживання;

I – інвестиційні видатки;

Y – урядові закупівлі товарів і послуг;

K – вартість експорту;

M – вартість імпорту.

Третій метод обчислення ВВП за *доходами*, отриманими від виробництва продукції. ВВП за доходами проводиться шляхом сумування загальної величини всіх видів доходів, які мали місце в країні протягом певного періоду.

Такими доходами є:

1) *заробітна плата найманих працівників*, яку фірми й уряд виплачують тим, хто пропонує працю; враховують також низку доповнень до зарплати, які підприємства вносять в різні фонди;

2) *рента*, тобто доходи, які отримують домогосподарства і фірми від нерухомого майна, зокрема приписана рента за проживання у власному житлі;

3) *процент*, що являє собою виплати грошового доходу постачальникам грошового капіталу (вплата процентів домогосподарствам за вклади, за облігації підприємств);

4) *прибуток*, який має два різновиди – доходи некорпоративного сектора (доходи підприємства, що перебувають в одноосібній власності) та прибуток акціонерних підприємств, дивіденди акціонерам, нерозподілений прибуток АТ).

ВВП як сума доходів містить два види виплат:

– *непрямі податки на бізнес* (податок на додану вартість, акцизний збір, мито та ін.);

– *амортизаційні відрахування* (показують обсяг капіталу, спожитого у процесі виробництва впродовж року).

ВВП – це ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за певний проміжок часу, як правило, за рік, за допомогою факторів виробництва, що належать резидентам певної країни, наприклад України, незалежно від того, де використовувались ці фактори – в

Україні чи за кордоном. Навпаки, та частка продукції (доходу), що вироблена в Україні за допомогою факторів виробництва, що належать іноземцям, вираховується із ВВП країни.

Чистий внутрішній продукт – це валовий внутрішній продукт, скоригований на суму амортизаційних відрахувань (формула 2.3):

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{Амортизація}. \quad (2.3)$$

Тобто вираховується частина річного обсягу виробництва, який потрібна для відшкодування капітальних благ, використаних у виробництві впродовж року. Він вимірює загальний обсяг продукції, який уся економіка – домогосподарства, фірми, уряд та іноземці – може спожити, не погіршуючи виробничих можливостей наступних років.

У СНР особливу значущість має національний дохід. *НД* – це весь дохід, зароблений упродовж року власниками ресурсів (формула 2.4).

$$\text{НД} = \text{ВВП} - \text{Амортизація} - \text{Непрямі податки} \quad (2.4)$$

Національний дохід можна розглядати як показник того, скільки коштує суспільству отримання обсягу національного виробництва.

Окрім показників, які характеризують обсяги виробництва у вартісному виразі, широко використовуються показники випуску найважливіших видів продукції.

Рівень зайнятості в національній економіці найчастіше характеризують за допомогою показника *рівня безробіття*.

Для обчислення цього показника все населення країни у віці від 16 років поділяють на три групи: а) зайняті; б) безробітні; в) ті, що не належать до робочої сили. *Зайняті* – це люди, що виконують оплачувані види робіт, та ті, що мають робочі місця, але не працюють через хворобу, страйки, відпустки. *Безробітні* – це особи, що не мають роботи, але активно її шукають; до безробітних належать ті, хто тимчасово звільнений від роботи і чекає на виклик на роботу. Зайняті та безробітні становлять *робочу силу* країни. *Ті, що не належать до робочої сили* – це частина дорослого населення, яка зайнята в домашньому господарстві, перебуває на пенсії, не працює внаслідок інвалідності або у зв'язку з навчанням чи просто не хоче працювати і не шукає роботи (формула 2.5).

$$\text{Рівень безробіття} = \text{Безробітні} / \text{Робоча сила} \times 100\%, \quad (2.5)$$

Динаміку всіх цін, або загального рівня цін, визначають за допомогою індексів цін – індексів Леспейреса, Пааше.

Індекси цін Леспейреса доводять як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, якщо структура виробництва і споживання не змінилася. Отже, цей індекс не враховує змін у

виробництві й споживанні, причетних до науково-технічного прогресу. Цей індекс обчислюється таким чином (формула 2.6):

$$I_l = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}, \quad (2.6)$$

де $P_1 P_0$ – ціни відповідно в поточному і базовому періодах;
 q_0 – обсяг виробництва в базовому періоді.

Цей індекс, обчислений для незмінного кошика споживчих товарів і послуг, називають *індексом споживчих цін*. Інакше кажучи, індекс споживчих цін обчислюється як відношення між сукупною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошика) в поточному періоді та сукупною ціною споживчого кошика в базовому періоді.

Основними товарними групами у споживчому кошику є продукти харчування, одяг, житло, транспортні послуги, освіта, книги, медичні послуги, предмети особистої гігієни тощо.

Індекс споживчих цін у більшості країн обчислюють щомісяця, він є найпоширенішим показником рівня інфляції.

Для виявлення динаміки загального рівня цін обчислюють також індекс Пааше. У цьому разі змінними є структура виробництва розрахункового року. Цей індекс обчислюють таким чином (формула 2.7):

$$I_l = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}, \quad (2.7)$$

де q_1 – обсяг виробництва в розрахунковому році.

Цей індекс, обчислений для набору товарів і послуг, що належать до ВВП країни називають *дефлятором ВВП*.

Індекси цін використовують для зведення багатьох номінальних змінних до реальних – номінального ВВП до реального, номінальної зарплати до реальної тощо.

Як нам уже відомо, на величину номінального ВВП впливають два чинники: 1) фізичний обсяг виробництва; 2) рівень цін, а на величину реального ВВП – лише обсяг виробництва. Тому реальний ВВП знаходять так (формула 2.8):

$$\text{Реальний ВВП} = \text{Номінальний ВВП} / \text{дефлятор ВВП} \quad (2.8)$$

Зведення номінального ВВП до реального відбувається шляхом інфлювання та дефілювання. Якщо дефлятор ВВП більший за одиницю, то зведення номінального ВВП до реального називають дефілюванням. *Дефілювання – це зменшення номінального ВВП до розмірів реального.*

Якщо дефлятор ВВП менший за одиницю, то зведення номінального ВВП до реального називають інфлюванням. *Інфлювання – це збільшення номінального ВВП до розмірів реального.*

Запитання для самоконтролю

1. Що таке прогноз. Для чого потрібне прогнозування?
2. Які принципи соціально-економічного прогнозування?
3. Які існують види прогнозів?
4. Дайте характеристику методів прогнозування.
5. Які особливості державного програмування?
6. Які основні стадії розроблення та виконання державної цільової програми?
7. Що повинен містити проект державної цільової програми?
8. У чому полягає суть макроекономічного планування?
9. Які відмінні риси індикативного та директивного плану?

Розділ 3

Фінансово-кредитне регулювання економіки

Ключові поняття і терміни: бюджетна система, державний бюджет, місцевий бюджет, доходи бюджету, державні видатки, дефіцит бюджету, профіцит бюджету, субсидія, субвенція, дотація, бюджетний процес, фіскальна політика, державне замовлення, державний контракт, державні потреби, грошово-кредитна політика, облікова ставка, норма обов'язкового резервування, операції на відкритому ринку, методи державного регулювання цін, інфляція, антиінфляційна політика.

3.1. Державний бюджет як інструмент державного регулювання економіки

Нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- 1) Конституція України;
- 2) Бюджетний кодекс України;
- 3) Закон України “Про Державний бюджет України”;
- 4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини.

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

До зведеного бюджету України належать показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

До зведеного бюджету Автономної Республіки Крим належать показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

До зведеного бюджету області належать показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Згідно з Бюджетним кодексом України *бюджет* – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади.

Доходи бюджету – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

1) податкові надходження (загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі);

2) неподаткові надходження та доходи від операцій з капіталом (доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі; доходи від приватизації державного майна; орендної плати за оренду майна цілісних майнових комплексів; надходжень від внутрішніх позик).

Державні видатки за функціональним призначенням об'єднують у декілька груп:

– фінансування державних послуг загального призначення (державне управління, судова і правоохоронна діяльність, національна оборона тощо);

– фінансування виробництва суспільних благ – наука, освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво;

– фінансування послуг, пов'язане з економічною діяльністю – витрати на розвиток галузей матеріального виробництва, реалізацію державних цільових програм;

– видатки державних цільових фондів – охорона навколишнього середовища, попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій тощо;

– інші видатки – обслуговування державного боргу, створення резервних фондів тощо.

Окрім прямого фінансування, бюджетне регулювання здійснюється у формі дотацій, субсидій, субвенцій.

Субсидія (від лат. *Subsidium* – *допомога*) – форма цільової фінансової або матеріальної допомоги держави окремим суб'єктам економіки (галузям, регіонам, фірмам, фізичним особам). Наприклад, житлові субсидії для населення.

Субвенція (від лат. *subvenier* – *приходити на допомогу*) – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Наприклад, субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи з енергозбереження, зокрема оснащення інженерних ввідів багатоквартирних житлових будинків засобами обліку споживання води

і теплової енергії, ремонт і реконструкцію теплових мереж та котельень, будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів.

Дотації (від лат. *dotatio* – дар, пожертва) – це асигнування з державного бюджету, які використовуються для збалансування бюджетів нижчих рівнів.

Збалансованість бюджетів – це необхідна умова фінансово-бюджетної політики.

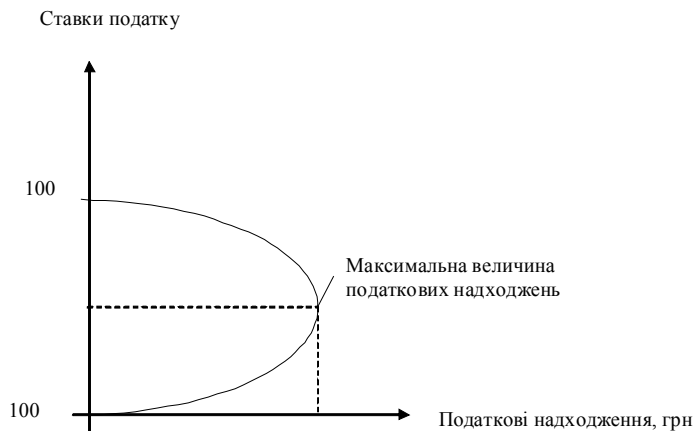
Надлишок (профіцит) бюджету – це перевищення доходів над видатками. Такий надлишок уряд може використати для погашення державного боргу, кредитування або перевести у дохід наступного бюджетного року.

Перевищення витрат над доходами становить *дефіцит бюджету*.

Є три основні способи збалансування дефіцитного державного бюджету:

- підвищення податків;
- додаткова емісія грошей;
- державні позики – випуск державних цінних паперів.

Підвищення податків має свої межі. На перший погляд може видаватися, що чим більші податкові ставки, тим більші надходження до державного бюджету. Проте частина економістів заперечує такий зв'язок, наголошуючи на важливості низьких ставок оподаткування для досягнення високих економічних результатів, зокрема значних надходжень податків. Ці економісти вважають, що у довготерміновому періоді залежність доходів держави від податків описує так звана крива Лафера (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Крива Лафера

Криву Лафера пояснюють так. За нульових ставок жодних податкових надходжень не буде. Якщо ж податки сягнуть 100%, тобто держава привласнюватиме всі результати праці громадян, ніхто не матиме бажання працювати в офіційній економіці і вся національна економіка стане тіньовою. Тому знову ж не буде податкових надходжень.

Що є між цими крайнощами? Якщо податкові ставки зростають від нуля, то податкові надходження збільшуються. Тоді за певного рівня ставок податків (чимало економістів вважають, що цей рівень становить 40%) люди починають менше працювати в офіційній економіці та спрямовують свою активність у тіньову економіку. Державні податкові надходження фактично починають зменшуватися, якщо навіть податкові ставки збільшуватимуться.

Тобто підвищення податків як метода збалансування державного бюджету, вочевидь є обмеженим.

Другий метод збалансування державного бюджету – *додаткова емісія* грошей, або сеньйораж. Держава випускає додаткову кількість грошей і отримує додаткові доходи. Однак він має величезний недолік – викликає інфляцію.

Найчастіше для зрівнювання доходів і видатків держави використовують позику. Для отримання позики уряд випускає і продає державні цінні папери, натомість отримуючи гроші. Цей метод не викликає інфляції, але призводить до виникнення державного боргу. Через певний проміжок часу державні цінні папери треба викупити, а також щорічно сплачувати проценти. Випускаються облігації внутрішньої та зовнішньої державної позики.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень у межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. З метою економії коштів та ефективності їх використання міністр фінансів має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення.

Винятково Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради мають право здійснювати внутрішні запозичення.

Зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень.

Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60%

річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів. Вимога щодо зустрічних гарантій банків або надання іншого належного забезпечення.

Бюджетний процес – це регламентований законодавством порядок складання, розгляду, затвердження бюджетів, їх виконанням та контролю за виконанням.

Етапи бюджетного процесу:

- складання проєктів бюджетів;
- розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- виконання бюджету, загалом у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

3.2. Податкове регулювання

Податкова політика – це діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері встановлення та збирання податків і зборів (обов'язкових платежів) (далі – податків), яка реалізується через визначення платників податків та інших обов'язкових платежів, об'єктів оподаткування і ставок податків; видів податків, зборів та інших обов'язкових платежів, що справляються на території України, місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів; основних принципів надання пільг та звільнення від оподаткування.

Податкова політика є основним напрямком здійснення фінансової політики держави. Формуючи свою податкову політику держава шляхом збільшення або скорочення маси податкових

надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаду господарської активності, створенню необхідної кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, формування збалансованої соціальної політики. Використовуючи ті чи інші податкові пільги, держава регулює пропорції як у економічній структурі виробництва й обміну, так і у розвитку продуктивних сил. Організація оподаткування впливає на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Вся історія податкової політики зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування. З одного боку, податки мають забезпечити сталу фінансову базу держави, з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам і громадянам з метою збереження максимальної заінтересованості в результатах діяльності.

Податкова політика повинна забезпечити вирішення двоєдиного завдання. З одного боку – це встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, а з іншого – забезпечити надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб.

Це досягається за умови наукового поєднання критеріїв податкової політики, а саме:

1) фінансової досконалості:

– заплановані витрати в державі повинні бути забезпечені відповідними доходами за рахунок діяльності податкової системи;

– створення такої системи платежів до бюджету, яка б надто високим рівнем оподаткування не створювала зацікавленості в несплаті податків;

– створити ефективну систему контролю над правильністю та своєчасністю сплати податків платниками (для мінімізації ухилень від сплати податків необхідно поєднати цей метод із попереднім, оскільки при високому рівні оподаткування навіть дуже значне збільшення контролю над системою сплати податків не забезпечує їх задовільного стягнення, тоді як видатки на утримання цієї системи значно зростають;

2) економічної ефективності: через податки держава впливає на економічні процеси. За допомогою фінансової політики уряд може змінювати структуру національної економіки, зменшувати циклічні коливання, досягати повної зайнятості, сприяти економічному зростанню, впорядковувати державні фінанси, боротися з інфляційними спалахами тощо;

3) *соціальної справедливості*: платниками податків мають виступати всі члени суспільства в залежності від розміру доходу та соціального стану;

4) *стабільності*: податкові платежі – це фінансова основа існування держави, а також найефективніший інструмент впливу держави на всі економічні явища та процеси, зокрема на суспільне виробництво, його динаміку і структуру, на забезпечення надання соціальних гарантій населенню і т.д.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового Кодексу України.

Сутність податків як економічної категорії відображається в їх функціях. Серед фінансистів не існує єдиної точки зору щодо функцій, які виконують податки. Податки в основному виконують дві функції: фіскальну і регулюючу.

Суть *фіскальної* функції полягає в тому, що саме за допомогою податків і зборів забезпечується наповнення бюджетів усіх рівнів і відповідно джерел формування доходів держави. Об'єктивне існування податків як основного джерела доходів передбачає: надходження їх рівномірно в календарному розрізі, стабільність надходження, податки повинні рівномірно надходити по всіх територіальних рівнях.

Суть *регулюючої* функції податків полягає у можливості держави через діяльність податкового механізму забезпечувати процес регулювання соціально-економічних відносин. За допомогою податкових ставок та податкових пільг держава намагається регулювати – процес накопичення капіталу, рівень платоспроможності, темпи розширеного відтворення, захист малозабезпечених верств населення, перерозподіл доходів. В основному діяльність регулюючої функції направлена на економічні і соціальні процеси у суспільстві.

Виходячи із сутності податків, ця категорія розглядається не тільки як економічна, але і як суспільно-соціальна. Процес стягнення податків причетний до соціального статусу (рівня добробуту) конкретних податкоплатників. Через сплату податків реальні доходи понижуються, але отримуючи від держави суспільні блага та трансфертні платежі, реальний добробут покращується.

Кожен вид податків має свої специфічні риси і функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі, а саме:

1) *за економічною ознакою об'єкта оподаткування*:

– *податки на доходи та прибутки*. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток підприємства;

– *податки на споживання* – обов'язкові збори, які стягуються у процесі споживання товарів, робіт та послуг, причому їх плата не залежить від результатів фінансово-господарської діяльності, а від розміру споживання. Вони справляються у вигляді непрямих податків;

– *податки на майно* – обов'язкові збори, які стягуються внаслідок наявності конкретного виду майна (податок із власників транспортних засобів, податок на нерухоме майно);

2) *за економічним змістом* (за формою взаємовідносин платника і держави) податки поділяють:

– *прямі податки* – обов'язкові платежі, які безпосередньо сплачуються платником до бюджету держави залежно від розміру об'єкта оподаткування;

– *непрямі податки* – обов'язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, тобто сума податку збільшує ціну товару (ПДВ, акцизний збір, мито);

3) *за суб'єктами оподаткування*:

– *податки з юридичних осіб* (податок на прибуток, комунальний податок);

– *податки з фізичних осіб* (податок на доходи фізичних осіб);

– *змішані* (плата за землю);

4) *за ознакою органів державної влади, які їх встановлюють*:

– *загальнодержавні податки* – обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі і є обов'язковими до сплати за єдиними ставками на всій території України. Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України;

– *місцеві податки та збори* – обов'язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов'язковими до сплати за встановленими ставками тільки на певній території. Місцеві податки і збори (обов'язкові платежі), механізм справляння та порядок їх сплати встановлюється сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України.

Використовують два *різновиди фіскальної політики*:

1) дискреційна політика;

2) недискреційна політика.

Недискреційна політика передбачає зміни рівнів державних витрат і податків автоматично, за цього стабільність економіки є вмонтованою. Вмонтований стабілізатор – це будь-який механізм національної економіки, що збільшує бюджетний дефіцит під час спаду та індукує надлишок у роки інфляції і не потребує додаткових заходів з боку державних інститутів. Вмонтована стабільність виникає тому, що в реальному житті податкова система передбачає збір такого податку, який змінюється пропорційно величині реального обсягу виробництва. Тобто, якщо обсяг національного виробництва зростає, податкові надходження автоматично зростають, і сальдо державного бюджету змінюється у напрямі від дефіциту до надлишку. І навпаки, зі зменшенням у фазі спаду обсягу національного виробництва податкові надходження автоматично зменшуються, і бюджет змінюється у напрямі від надлишку до дефіциту.

Дискреційна фіскальна політика – це система заходів, що передбачає цілеспрямовані зміни в рівні податків для впливу на обсяг національного виробництва і зайнятість, контролю над інфляцією та сприяння економічному зростанню.

Термін “дискреційна” означає, що зміни в податках і державних видатках залежать від рішення парламенту чи уряду.

У періоди спаду виникає питання про *стимулюючу дискреційну фіскальну політику*, спрямовану на підтримання високих темпів економічного зростання та досягнення високого рівня зайнятості. Для її проведення уряд зменшує податки, збільшує видатки, або певним чином поєднує обидва ці заходи. Це збільшує інвестиції та зменшує безробіття.

Якщо в економіці має місце викликана надлишковим попитом інфляція використовується стримуюча фіскальна політика. За стримувальної політики уряд прагне знизити рівень інфляції через підвищення податків, скорочення державних видатків чи поєднуючи обидва ці заходи.

3.3. Державне замовлення як засіб задоволення державних потреб

Державне замовлення – це засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів продукції, необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб’єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення, в якому визначені економічні та правові зобов'язання сторін і обумовлені взаємовідносини замовника і виконавця. Державні замовлення є засобом задоволення державних потреб.

Державні потреби – це потреби країни у продукції, необхідній для вирішення соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних цільових програм, забезпечення функціонування установ сектору державного управління, що утримуються за рахунок Державного бюджету України.

Державні замовники – Верховна Рада України та інші центральні органи державної влади України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, державні організації та установи, визначені законом про Державний бюджет України, а також державні організації та установи, уповноважені Кабінетом Міністрів України укласти державні контракти з виконавцями державного замовлення.

Виконавці державного замовлення – це суб'єкти господарської діяльності України всіх форм власності, які виготовляють і поставляють продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного державного контракту.

Для виконавців державного замовлення державні замовлення на поставку продукції є обов'язковими, якщо виконання державного замовлення не спричиняє збитків зазначеним виконавцям державного замовлення.

З метою економічного стимулювання виконання державних замовлень виконавцям можуть надаватися пільги щодо податку на прибуток, цільові дотації і субсидії, кредити на пільгових умовах, валютні кошти, митні та інші пільги.

Для підприємств, організацій – постачальників найважливіших видів матеріально-технічних ресурсів – у разі необхідності можуть встановлюватися спеціальні квоти (державне бронювання) на обов'язковий продаж цих ресурсів виконавцям державних замовлень, що мають стратегічне значення і стосуються підтримання необхідного рівня обороноздатності країни та її безпеки.

Державні закупівлі здійснюються на основі таких принципів:

- максимальна економія та ефективність;
- добросовісна конкуренція серед учасників;
- відкритість та прозорість на всіх стадіях державних закупівель;

- недискримінація учасників;
- об'єктивна та неупереджена оцінка тендерних пропозицій;
- запобігання проявам корупції;
- сприяння захисту інтересів вітчизняного виробника, зокрема сільськогосподарського товаровиробника, під час організації та здійснення закупівель;
- вільного доступу, відкритості та доступності інформації з питань закупівель, зокрема для громадян України та громадських організацій.

З метою ефективного використання державних фінансових ресурсів, створення конкурентного середовища на ринку, запобігання необгрунтованому завищенню цін, державний замовник зобов'язаний здійснювати конкурсний відбір виконавців через проведення торгів.

Закупівля може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких процедур:

- *відкриті торги*. Відкриті торги є основною процедурою закупівлі. Під час проведення процедури відкритих торгів пропозиції конкурсних торгів мають право подавати всі зацікавлені особи;

- *двоступеневі торги*. Процедура двоступеневих торгів може застосовуватися за таких умов: замовник не може визначити необхідні технічні, якісні характеристики (специфікації) товарів (робіт) або визначити вид послуг та якщо для прийняття оптимального рішення про закупівлю необхідно провести попередні переговори з учасниками; предметом закупівлі є здійснення наукових досліджень, експериментів або розробок, виконання дослідно-конструкторських, будівельних робіт;

- *запит цінкових пропозицій*. Замовник здійснює закупівлю шляхом застосування процедури запиту цінкових пропозицій щодо товарів і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, за умови, що їх вартість не перевищує 200 тис. грн. Переможцем процедури запиту цінкових пропозицій визнається учасник, який подав пропозицію, що відповідає вимогам замовника, зазначеним у запиті цінкових пропозицій, та має найнижчу ціну;

- *попередня кваліфікація учасників*. Процедура попередньої кваліфікації застосовується у разі необхідності попереднього визначення кваліфікаційної відповідності, фінансово-економічного стану та технічних і організаційних можливостей учасника. У разі проведення попередньої кваліфікації учасників до подальшої участі у торгах (конкурсних торгах) допускаються всі учасники попередньої кваліфікації, які пройшли таку кваліфікацію, але не менше двох;

– *закупівля в одного учасника*. Процедура закупівлі в одного учасника застосовується замовником як виняток у разі:

1) закупівлі творів мистецтва або закупівлі, пов'язаної із захистом прав інтелектуальної власності, або укладення договору про закупівлю з переможцем архітектурного чи мистецького конкурсу;

2) відсутності конкуренції (зокрема з технічних причин) на товари, роботи чи послуги, які можуть бути поставлені, виконані чи надані тільки певним постачальником (виконавцем), за відсутності за цього альтернативи;

3) виникнення термінової потреби в товарах, роботах чи послугах, зокрема необхідних для оперативної негайної ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, обмежених у часі та непідконтрольних замовнику, яких не можна було уникнути;

4) якщо замовником було двічі відмінено процедуру закупівлі через відсутність достатньої кількості учасників.

Оголошення про результати проведення процедури закупівлі безкоштовно публікується в державному офіційному друкованому виданні з питань закупівель та безкоштовно розміщується на веб-порталі Міністерства економічного розвитку і торгівлі протягом семи днів з дня укладення договору про закупівлю або прийняття рішення про відміну торгів чи визнання їх такими, що не відбулися.

3.4. Грошово-кредитне регулювання

Монетарна політика є одним з інструментів державного регулювання економіки. Більшість сучасних економістів розглядають монетарну (грошово-кредитну) політику як найприйнятніший для демократичного суспільства інструмент державного регулювання національної економіки.

Монетарна політика або грошово-кредитна політика – це вплив на кількість грошей у національній економіці для досягнення макроекономічної стабільності. Монетарну політику проводить центральний банк, у нашій країні Національний банк України. Найвища кінцева ціль монетарної політики полягає в забезпеченні стабільності цін, повної зайнятості і зростанні реального обсягу ВВП.

Монетарна політика ґрунтується на тому, що кількість, або пропозиція грошей впливає на багато економічних змінних, насамперед процентні ставки, валютні курси, а відтак на обсяг і структуру виробництва, рівень зайнятості тощо. Якщо у національній економіці пропозиція грошей збільшується, то процентні ставки знижуються, доступ до кредитів полегшується, тому інвестиції, обсяг національного виробництва зростатимуть. І навпаки, зі зменшенням пропозиції грошей

процентні ставки зростатимуть, доступ до кредитів звужуватиметься, а це зменшуватиме інвестиції, обсяг національного виробництва тощо.

Цільовою функцією грошово-кредитної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей. Весь інструментарій грошово-кредитної політики повинен бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги у співвідношення між попитом і пропозицією грошей, щоб забезпечити стабільність грошового обігу. Тобто об'єктами монетарної політики є пропозиція і попит на грошовому ринку.

За своїм місцем у товарному виробництві й обміні *гроші* – це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом.

Суттєві риси грошей як специфічного товару:

– гроші не здатні прямо задовольняти будь-які фізичні чи духовні потреби людини, а тільки опосередковано – через відчуження їх на купівлю звичайних товарів та послуг;

– грошам притаманна абсолютна ліквідність, тобто здатність негайно обмінюватися на будь-які товари чи інші блага.

Гроші не “продаються” і не “купаються” у тому розумінні, як продаються і купуються звичайні товари за відповідними цінами. Ці поняття мають інший зміст – гроші обмінюються на інші ліквідні активи за альтернативною вартістю, яка вимірюється через норму позичкового процента.

Сутність *попиту* на гроші аргументується як попит на одну з можливих форм багатства. Йдеться про визнання тієї частки багатства, яку індивідууми мають намір зберігати у грошовій формі. Це означає, що попит на гроші правильно розглядати як запас грошей, яким економічні суб'єкти прагнуть володіти на певний момент.

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари. Гроші володіють через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей є обмеженим, оскільки нагромадження багатства у форму грошей, а не в інших формах характеризується вартістю втрачених можливостей: ми відмовляємося від процентного доходу, дивідендів, зберігаючи гроші “на руках”. А тому попит на гроші зумовлений потребою здійснювати трансакційні операції (мотив споживання) і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати гроші як засіб нагромадження вартості.

Існують три групи мотивів сукупного попиту на гроші:

– попит на гроші економічних суб'єктів для задоволення поточних потреб (трансакційний попит);

– мотив завбачливості;

– спекулятивний мотив.

Чинники, що визначають параметри попиту на гроші:

- рівень цін;
- ВВП;
- норма процента.

Як відомо, грошові заощадження можна помістити у фінансові активи (цінні папери, строкові вклади тощо), або зберігати у ліквідній формі (готівкових або депозитних) грошей. Відомо, що заощадження у формі фінансових активів забезпечують їхнім власникам дохід у вигляді певного процента, тоді як зберігання активів у формі грошей не дають жодного доходу.

І все-таки люди воліють тримати частку своїх активів саме у грошовій формі. Величина грошей, що перебуває на руках у населення, залежить від нагальних витрат та вигод. У зв'язку з цим вирішення питання про зберігання грошей у формі касових залишків чи фінансових активів здебільшого залежить від норми процента, що в економічній теорії трактується як показник альтернативної вартості заощадження грошей.

Пропозиція грошей – це та кількість грошей, що знаходиться у розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

У розпорядженні центрального банку – економічні важелі, опираючись на які, він здатний впливати на формування грошової пропозиції і регулювати грошовий обіг у країні.

Сукупність грошей у всіх формах, що перебувають в економічному обороті на визначений момент часу (кінець місяця чи року), визначає *величину грошової маси*.

Для визначення обсягу та структури грошової маси в міжнародній банківській практиці широко використовується агрегатний метод класифікації функціональних форм грошей. Він ґрунтується на ступені їхньої ліквідності.

Починаючи з 1993 р. НБУ визначає структуру грошової маси за агрегатним методом. Для розрахунку сукупної грошової маси в Україні передбачені такі грошові агрегати:

- M_0 = готівка (гроші поза банками)
- M_1 = M_0 + депозити до запитання;
- M_2 = M_1 + строкові депозити та інші кошти (до інших належать кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств і організацій, кошти Держстраху та валютні заощадження)
- M_3 = M_2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

Трастові операції банків (довірчі) – операції банків щодо управління майном і виконання інших послуг в інтересах та за

дорученням клієнтів. Для приватних осіб банки можуть виконувати такі довірчі операції: тимчасове управління майном осіб, які позбавлені права здійснювати цю функцію (неповнолітні, недієздатні); вкладання грошей в акції чи нерухомість; сплата грошей, податків; Управління майном за дорученням тощо. До довірчих операцій, що виконуються банками для юридичних осіб, належать: платіжні операції, гарантування позик, продаж акцій на фондовому ринку, управління майном, зберігання цінних паперів, інших цінностей тощо.

Кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг визначається на основі рівняння обміну Фішера (формула 3.1)

$$M V = P Q, \quad (3.1)$$

де M – маса грошей, що перебуває в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізується;

P – рівень цін товарів і послуг.

Отже, основним об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку є сукупна грошова маса, від розміру якої залежить динаміка основних показників розвитку економіки. У зв'язку з цим можливе проведення *двох видів монетарної політики* – стимулювальної (політика “дешевих грошей”) та стримувальної (політика “дорогих грошей”).

Стимулювальна монетарна політика спрямовується на розширення обсягів кредитних операцій, зниження рівня процентних ставок і загальне зростання грошової маси. Політика “дешевих грошей” застосовується з метою подолання спаду виробництва та поживлення ділової активності, стимулювання інвестиційних процесів та збільшення платоспроможності попиту на товари і послуги.

Стримувальна – спрямована на обмеження обсягу кредитних операцій, підвищення рівня процентних ставок і гальмування темпів зростання грошової маси в обороті. Така політика застосовується з метою боротьби з інфляцією та для стабілізації грошової системи.

Грошово-кредитні важелі є одними з основних інструментів економічної політики держави. Центральний банк змінює пропозицію грошей у національній економіці, використовуючи такі три знаряддя:

- 1) норму резервування;
- 2) облікову ставку;
- 3) операції на відкритому ринку.

Політика облікової ставки – це регулювання оплати (процента) за позички, які центральний банк надає комерційним банкам, що впливає на їхню здатність розширювати кредитні операції.

Комерційні банки за необхідності можуть отримувати кредити центрального банку. Центральний банк змінює облікову ставку залежно від типу грошово-кредитної політики, яку необхідно реалізувати у певний період.

За проведення політики “дорогих грошей” центральний банк має на меті зменшити обсяг рефінансування кредитних установ, а тому підвищує облікову ставку. Позики центрального банку для комерційних банків стають дорожчими і відповідно дорожчають кредити, що надаються комерційними банками населенню та юридичним особам. У результаті скорочуються кредитні вкладення в економіку та гальмується зростання виробництва.

За політики “дешевих грошей” метою центрального банку є полегшення доступу комерційних банків до рефінансування, у зв’язку з чим облікова ставка знижується. Це, своєю чергою, стимулює розширення кредитних операцій банків (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Зміна облікової ставки центрального банку

Проте такий метод грошово-кредитної політики є недостатньо ефективним, оскільки охоплює лише ті комерційні банки, які мають потребу в кредитах центрального банку. Тому зміною облікової ставки як інструментом грошово-кредитної політики центральний банк найчастіше користується у поєднанні з іншими методами грошово-кредитного регулювання.

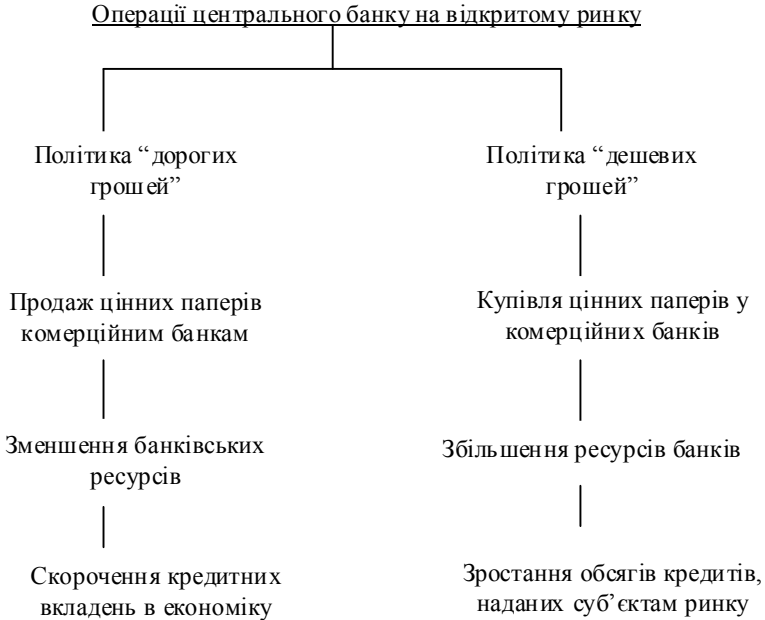
Операції на відкритому ринку полягають у купівлі або продажу центральним банком цінних паперів з метою впливу на ресурси комерційних банків.

Проводячи політику “дорогих грошей”, центральний банк продає на ринку цінні папери, списуючи відповідні суми з рахунків комерційних банків, що купують ці папери. За цього скорочується обсяг ресурсів, які банки можуть використовувати для кредитування, що відбивається на розмірах грошової маси (вона знижується). Політика “дешевих грошей”. Навпаки, передбачає купівлю центральним банком цінних паперів у комерційних банків, що збільшує обсяг їхніх ресурсів та стимулює розширення кредитних операцій.

Операції на відкритому ринку вважаються найгнучкішим інструментом стимулювання скорочення або розширення кредитних вкладень в економіку, оскільки обсяги операцій можуть змінюватись практично щоденно (відповідно до напрямку політики центрального банку).

Ефективні операції на відкритому ринку неможливі за відсутності у комерційних банків економічного зацікавлення у придбанні державних цінних паперів. Для створення цієї зацікавленості рівень доходу на них не може бути нижчим за дохідність основних банківських операцій, які стосуються, насамперед, кредитування суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим центральний банк повинен запропонувати вигідні для комерційних банків проценти на цінні папери, які він продає, а за безпроцентними цінними паперами – досить високу маржу між курсом продажу та номінальною вартістю. Аналогічно формуються вигідні умови і для продажу комерційними банками цінних паперів центральному банкові. Як покупець центральний банк може оголосити курс, за яким він скупить будь-яку кількість цінних паперів, що пропонуються на ринку, або може скуповувати певну кількість цінних паперів відповідного типу незалежно від курсу пропозиції (рис. 3.3).

Обов'язкові резерви – це безпроцентні вклади комерційних банків у центральному банку, розмір яких встановлюється у визначеній пропорції до банківських депозитів клієнтів.

Рис. 3.3. Операції центрального банку на відкритому ринку

Щоб краще зрозуміти суть часткового резервування, з'ясуємо, як воно склалося. У середньовіччі для здійснення купівлі-продажу товарів використовувалося золото, яке доводилося перевозити, зважувати та й оберігати від грабіжників, що було незручно і для споживачів, і для торговців. Тому власники золота за певну плату зберігали його у ювелірів та міняйлів. Отримавши золото на зберігання, ювелір або міняйло давав власникові золота розписку, яка засвідчувала належність золота його власникові. Невдовзі товари почали обмінювати на ці розписки, які повністю забезпечувалися золотом. Це була система стовідсоткового резервування, за якої приймалися вклади, але не надавалися позики.

Однак швидко виявилось, що упродовж певного періоду золота надходить для зберігання більше, ніж вилучається. Тому певну частину золота тримали як резерв, щоб повернути золото власникові, якщо він цього захоче, а решту почали надавати позичальникам у вигляді розписок, які повсюдно приймали як засіб обміну. Це переходить початком системи часткового резервування, за якої лише частина вкладів переходить у резерви, а решта надається у позику. За цієї системи кількість грошей в обігу перевищує величину вкладів.

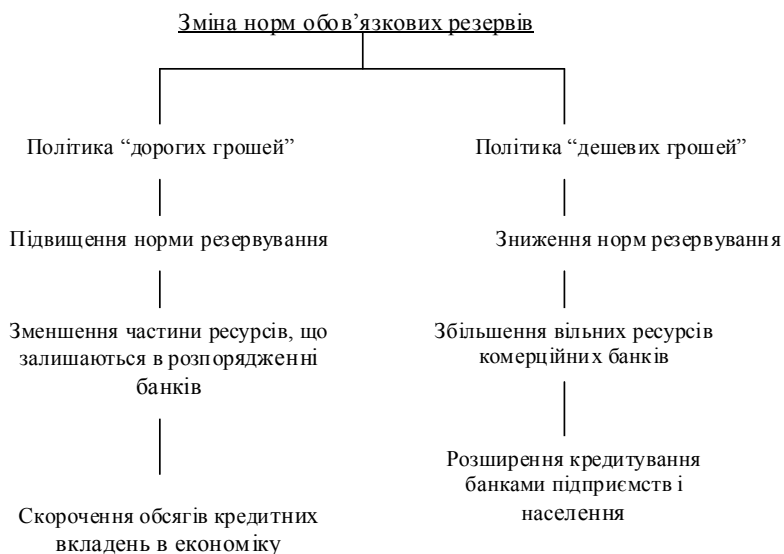
Необхідність проведення такої політики полягає в тім, що між розміром резервів і банківськими операціями простежується відповідний взаємозв'язок, який може вплинути на діяльність комерційних банків, особливо на грошово-кредитну політику.

На сьогодні політика обов'язкових резервів має подвійне призначення:

- забезпечити постійний рівень ліквідності комерційних банків;
- використовується як інструмент центрального банку для регулювання грошової маси. Збільшення норми обов'язкових резервів зменшує кредитний потенціал банків і масу грошей в обороті; зменшення цієї норми, навпаки, вивільняє додаткові ресурси, сприяє розширенню активних операцій банків і збільшенню маси грошей в обороті.

У різних країнах, згідно з чинним законодавством, по-різному встановлюється порядок формування обов'язкових резервів, але всі вони мають на меті примусити комерційні банки тримати певну частку мобілізованого капіталу на рахунку в центральному банку. Резервні відрахування комерційних банків вилучаються з обігу, що забезпечує гальмування кредитної емісії грошей.

Центральний банк періодично змінює норму обов'язкових резервів залежно від ринкової ситуації й типу своєї політики (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Зміна норм обов'язкових резервів

Згідно з політикою “дорогих грошей” центральний банк підвищує норми резервування, що відповідно зменшує частину ресурсів, за рахунок яких комерційні банки можуть надавати кредити підприємствам і населенню, що відповідно зменшує грошову масу в обороті та збільшує процент за користування банківськими позиками.

Політика “дешевих грошей”, навпаки, передбачає зниження норм обов’язкових резервів, внаслідок чого більша частина ресурсів залишається в розпорядженні комерційних банків, що сприяє збільшенню обсягів кредитних вкладень в економіку.

3.5. Необхідність та методи державного регулювання цін. Антиінфляційна політика

Найефективніше свої регулювальні функції ціна може виконувати лише тоді, коли вона формується під впливом ринкових чинників. Стимулювальний вплив вільних цін на економіку може забезпечуватися лише за умов зрілого ринку, де існує обмежена діяльність монополій, панує вільна конкуренція, ефективно функціонує вся ринкова інфраструктура.

Через брак таких умов вільне ціноутворення впливає негативно – викликає спад виробництва, безробіття, інфляцію.

У народному господарстві застосовуються *вільні ціни і тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи*. Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, згідно з якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів.

Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються:

- на ресурси, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін;
- на товари і послуги, що мають вирішальне соціальне значення;
- на продукцію, товари і послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монополічне (домінуюче) становище на ринку.

Державне регулювання цін – це політика впливу держави на ціни з метою сприяння стабільному розвитку економіки країни за допомогою правових, адміністративних та економічних заходів.

Втручання держави в ціноутворення здійснюється у трьох основних формах:

- обмеження рівня ціни;
- запровадження податкових платежів для вилучення частки доходів у виробників і споживачів;

– державна підтримка цін через дотації.

Перелічені форми втручання здійснюють за допомогою різноманітних методів державного регулювання цін, які можна об'єднати у дві групи: прями та непрямі.

Пряме регулювання, зазвичай, переважає на початковому етапі створення ринку, коли в економіці виникає кризова ситуація.

До *прямих методів* регулювання належать:

- встановлення фіксованих (твердих) цін на найважливіші товари та послуги;
- застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення;
- декларування зміни цін (одержання дозволу для зміни ціни у відповідних органах);
- заморожування (блокування) цін на певний період;
- впровадження граничних рівнів посередницько-збутових націнок і торгівельних надбавок;
- укладання договорів про ціни між державою та підприємствами.

Непрямі методи державного регулювання цін переважають на етапі зрілого ринку, коли регульований потенціал ринкового механізму реалізується повністю. За допомогою цих методів держава не диктує порядок чи способи визначення цін, а лише регулює поведінку суб'єктів, які беруть участь у процесі ціноутворення.

До основних *непрямих методів* регулювання цін належать:

- застосування граничних нормативів рентабельності;
- зміна рівнів і диференціація ставок товарних податків;
- пільгове оподаткування та кредитування;
- диференціація ставок ввізного мита.

Державне регулювання цін є засобом досягнення таких основних *цілей державної економічної політики*:

– *запобігти руйнівному впливу цін на економіку*. За умов переходу країни до ринкових відносин чи у період їх відтворення держава застосовує політику фіксованих цін щодо найнеобхідніших товарів та послуг. Згодом цю політику доповнюють дотуванням виробників цієї продукції;

– *стримати інфляцію за допомогою політики доходів*. Тут застосовують такі методи регулювання цін: тимчасове “заморожування” цін, застосування граничних цін, використання граничних нормативів рентабельності, дотування виробників певних товарів, надання цільових компенсацій споживачам. Усі ці методи доповнюються регулюванням заробітної плати;

– *забезпечити доступ до товарів першої необхідності населення незалежно від їх рівня грошових доходів.* Така ціль є виправданою за умов високих витрат на виробництво товарів першої необхідності та низькою заробітною платою. У такому випадку держава застосовує політику низьких цін на товари першої необхідності (зменшення податків) з доповненням, за необхідності, дотування виробників.

– *захистити внутрішній ринок від негативного впливу зовнішньої конкуренції.* Оскільки внутрішні ціни відрізняються від світових, то залежно від їхнього рівня зростає відповідно імпорт або експорт товарів. На такий випадок держава використовує політику дотування національних виробників або за допомогою ввізного мита на імпортні товари підвищує їх ціни;

– *стримати монополізм і забезпечити конкурентне середовище на ринку.* Процес вільного ціноутворення в неконкурентному середовищі є причиною нестримного зростання цін і появи галопуючої інфляції.

Інфляція – це підвищення загального рівня цін, наслідком якого є зниження купівельної спроможності грошей.

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат, або інфляцію пропозиції.

Інфляція попиту простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни підвищуються, щоб зрівноважити попит і пропозицію. Іншими словами, виробничий сектор не може відповісти на цей надлишковий попит збільшенням реального обсягу виробництва. У цьому разі безпосереднім чинником інфляції є зростання грошової маси.

Інфляція витрат – інфляція, яка зумовлена підвищенням цін під впливом зростання витрат виробництва. Збільшення витрат виробництва на одиницю продукції зменшує прибутки та обсяг виробництва, який фірми готові запропонувати за наявного рівня цін. У результаті спадає пропозиція товарів і послуг, що підвищує рівень цін. За цього зростання цін сприяють витрати, а не попит.

З метою стримування інфляції та зменшення її наслідків уряд проводить *антиінфляційну політику*.

Вибір конкретних способів антиінфляційної політики залежить від особливостей економічного розвитку країни, від особливостей інфляційних процесів.

У міжнародній практиці застосовуються такі класичні напрямки антиінфляційної політики:

- дефляційна політика (регулювання попиту);
- політика доходів (регулювання витрат).

Сутність дефляційної політики полягає у тиску на окремі елементи платоспроможного попиту з метою його обмеження. З метою регулювання попиту використовуються заходи грошово-кредитної (норма обов'язкових резервів, облікова ставка, операції на відкритому ринку), бюджетної (збільшення доходів бюджету та скорочення державних видатків), структурно-інвестиційної (протекціонізм, обмеження монополізму та розвиток конкуренції) політики.

Сутність політики доходів полягає у прямому обмеженні зростання цін і доходів. Політика доходів має подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, політика доходів зменшує зростання витрат на виробництво товарів, до цін яких належать ці величини. Водночас стримування зростання заробітної плати призводить до зниження платоспроможності населення. Тому політика доходів часто використовується у поєднанні із заходами дефляційної політики.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке бюджет?
2. З яких джерел формується доходна частина Державного бюджету України?
3. Яка структура видатків державного бюджету?
4. Які етапи бюджетного процесу?
5. Що собою являє фіскальна політика? Які її основні види?
6. У чому полягає суть державного замовлення як засобу державного регулювання економіки?
7. Чи обов'язкове виконання державного замовлення для виконавців?
8. На яких принципах здійснюються державні закупівлі?
9. Що виступає об'єктом грошово-кредитного регулювання?
10. Які є види грошово-кредитної політики? За допомогою яких важелів здійснюється антициклічне регулювання економіки?
11. Які інструменти грошово-кредитного регулювання?
12. Яка основна мета та види цінового регулювання?
13. Що таке інфляція?
14. За допомогою яких важелів здійснюється антиінфляційна політика?

– між нагромадженням (фондом нагромадження) та споживанням (фондом споживання) – II пропорція. Ця пропорція визначає темпи економічного зростання, а також рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб у межах національної економіки.

Оснoву *галузевої структури* становлять макропропорції між секторами економіки, між групами галузей, що мають однакові економічні характеристики.

Економічну основу *регіональної структури* економіки формують територіальне розміщення елементів певного міжгалузевого комплексу, різноманітність цих елементів, їх зв'язки з конкретною геосистемою (розміщення населення, техніко-економічна та соціальна інфраструктура, система природокористування, захисту природи).

Ще однією характерною рисою економічної системи є її *соціальна структура*, яка відображає розподіл господарства відповідно до форм власності, організаційно-правових форм підприємництва, рівня доходів різних верств населення.

Зовнішньоекономічна структура відображає пропорції між експортом та імпортом товарів, послуг, капіталів тощо.

4.2. Державне регулювання структурних зрушень в економіці

Структурна політика держави – це обґрунтування цілей, характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних проблем сьогодення.

Цілі державної структурної політики:

- устанoвлення оптимальних макроекономічних пропорцій;
- підвищення технічного рівня та конкурентоспроможності продукції;
- зменшення матеріаломісткості та енергоємності виробництва;
- розвиток конкуренції та обмеження монополізму;
- ліквідація диспропорцій між галузевими комплексами;
- ліквідація диспропорцій технічного рівня виробництва різних галузей;
- раціональне розміщення виробництва та збалансований розвиток регіонів;

– охорона навколишнього середовища.

Держава здійснює структурну політику за допомогою методів прямого та непрямого регулювання (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Механізм державної структурної політики

На практиці існує два типи структурної політики: пасивна та активна.

Пасивна структурна політика полягає у тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси.

Активна структурна політика полягає у тому, що держава застосовує відповідні важелі для прискорення структурних зрушень.

Концепція активної структурної політики ґрунтується на визначенні ефективних напрямків структурної трансформації економіки:

– зростання виробництва у галузях, які забезпечують експорт продукції. Це дає можливість збільшувати валютні надходження та інвестувати їх у розвиток виробництва;

– зростання виробництва у галузях, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорту продукцію;

- розвиток виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів;
- підтримка виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології з метою скорочення попиту на обмежені ресурси;
- зростання виробництва в галузях, які здатні підвищити науково-технічний рівень та якість продукції;
- розвиток конкуренції через реструктуризацію та диверсифікацію виробництва;
- розвиток виробництва сировини, напівфабрикатів та комплектуючих виробів для заміни імпортованих з метою збільшення вітчизняної продукції;
- скорочення виробництва в депресивних галузях.

У процесі вибору *пріоритетної галузі* зважають на критерії пріоритетності:

- експортного потенціалу галузі;
- перспектив попиту на продукцію галузі на внутрішньому ринку;
- досягнення вищої індустріальної стадії розвитку;
- мінімальної залежності від імпорту сировини, енергії, ресурсомісткості виробництва;
- мінімізації дефіциту торговельного балансу країни;
- вирішення проблем зайнятості населення;
- екологічних проблем тощо.

Держава розробляє та реалізовує комплекс заходів активної структурної політики, а саме:

- для стимулювання переливання капіталу у пріоритетні галузі;
- для стимулювання розвитку галузей, які прискорюють впровадження досягнень НТП;
- для захисту та надання фінансової допомоги галузям, які перебувають у занепаді;
- для розробки довготермінових планів, цільових програм, національних проектів для вирішення проблем структурної перебудови, програм підготовки та перепідготовки робочої сили, створення робочих місць;
- для вирішення завдань, що стосуються концентрації капіталу в капіталомістких напрямках структурної перебудови.

4.3. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Відповідно до Закону України “Про інвестиційну діяльність” *інвестиційна діяльність* – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, зокрема основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Державна *інвестиційна політика* – це комплекс правових адміністративних та економічних заходів держави, які спрямовані на поширення та активізацію інвестиційних процесів.

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики. Воно визначається показниками економічного і соціального розвитку України, республіканськими і регіональними програмами розвитку народного господарства, республіканським і місцевими бюджетами, передбачуваними в них обсягами державного фінансування інвестиційної діяльності.

За цього створюються пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найважливіших для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, у галузі освіти, культури, охорони навколишнього середовища і здоров'я.

До державного регулювання інвестиційної діяльності належать:

- управління державними інвестиціями;
- регулювання умов інвестиційної діяльності;
- контроль за здійсненням інвестиційної діяльності усіма інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності.

Управління державними інвестиціями здійснюється республіканськими і місцевими органами державної влади й управління та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій з інвестування бюджетних і позабюджетних коштів.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом:

– подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;

– державних норм та стандартів;

– заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;

– роздержавлення і приватизації власності;

– визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;

– політики ціноутворення;

– проведення державної експертизи інвестиційних програм та проектів будівництва;

– інших заходів.

Основою для прийняття рішень про інвестування загальнодержавних бюджетних коштів є:

– прогнози економічного і соціального розвитку економіки;

– схеми розвитку і розміщення продуктивних сил;

– цільові науково-технічні і комплексні програми;

– техніко-економічні обґрунтування доцільності інвестицій.

Інвестиційні програми та проекти будівництва, що здійснюються із залученням коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств, установ та організацій підлягають обов'язковій державній експертизі у повному обсязі.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте суть та види структури економіки.
2. Які цілі державної структурної політики?
3. За допомогою яких методів держава здійснює регулювання структурних зрушень в економіці?
4. Які критерії пріоритетності галузі?
5. Що таке державна інвестиційна політика і з якою метою вона здійснюється?
6. Як здійснюється управління інвестиційною діяльністю?

Розділ 5

Державне регулювання розвитку науки та техніки

Ключові поняття і терміни: державна науково-технічна політика, методи реалізації науково-технічної політики, наукова і науково-технічна експертиза, технологічний парк, інновації, інноваційна продукція, інноваційна діяльність, державна інноваційна політика.

5.1. Сутність науково-технічної політики

Головною рушійною силою розвитку продуктивних сил і економічного зростання є постійне вдосконалення засобів і предметів праці, технології виробництва і його організації. Занепад рівня науки і техніки призводить до втрати країною конкурентоспроможності своєї продукції на світовому ринку.

Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід’ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Державна науково-технічна політика – це складова соціально-економічної політики держави щодо формування умов ефективного науково-технічного розвитку країни, визначення цілей, напрямів, форм її здійснення.

Науково-технічна та інноваційна політики держави мають вирішальний вплив на соціально-економічний розвиток, оскільки виступають як провідні чинники підвищення продуктивності суспільної праці, впливають на структуру економіки, сприяють конкурентоспроможності національної економіки, полегшують та покращують умови праці.

Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” науково-технічна діяльність розглядається як інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними видами є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні,

пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи з доведення науково-технічних знань до стадії їх практичного використання.

Держава формує і реалізує науково-технічну політику, забезпечує соціально-економічні, правові та організаційні умови для формування та використання науково-технічного потенціалу, створює інфраструктуру науки, здійснює підготовку наукових кадрів, державне фінансове забезпечення, сприяє створенню ринку науково-технічної продукції, оцінює рівень досліджень, проводить експертизу проєктів, встановлює зв'язки з іншими державами в науково-технічному співробітництві.

Відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” основними цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є:

- примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;
- створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;
- зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;
- забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості.

Досягнення означених цілей і завдань здійснюється шляхом:

- Створення сприятливих організаційно-економічних та правових умов для ефективного використання науково-технічного потенціалу.
- Розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки, концентрації ресурсів для їх реалізації.
- Формування та реалізації довготермінових науково-технічних програм.
- Розроблення дієвих механізмів інтеграції науки і виробництва.
- Підготовки наукових кадрів та їх соціально-економічного захисту.
- Створення сучасної інфраструктури науки.
- Встановлення ефективного міжнародного співробітництва у сфері науково-технічної діяльності.

Основні принципи державного управління та регулювання у науковій і науково-технічній діяльності:

- принцип єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;

- поєднання централізації та децентралізації управління у науковій діяльності;
- додержання вимог екологічної безпеки;
- визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності;
- збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних досліджень;
- використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва;
- свободи поширення наукової та науково-технічної інформації;
- відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки у світову в поєднанні із захистом інтересів національної безпеки.

5.2. Методи реалізації науково-технічної політики

Форми і методи державного регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності залежать від рівня науково-технічного потенціалу країни.

Науково-технічний потенціал країни – це сукупність національних ресурсів, необхідних для здійснення науково-технічної діяльності, та результати від їх використання.

Складовими науково-технічного потенціалу виступають:

- *матеріально-технічна база науки* (наукові організації, лабораторії, експериментальні виробництва, інформаційні центри, обладнання тощо);
- *наукові кадри* (вчені, дослідники, конструктори, винахідники, науково-технічний персонал та ін.);
- *результати науково-технічної діяльності* (винаходи, відкриття, наукова інформація, патенти, наукові проекти, авторські свідоцтва тощо);
- *організаційно-управлінська структура наукової сфери* (обсяги фінансування, плани науково-технічної діяльності, завдання з підготовки кадрів, система управління тощо).

Україна належить до держав з високим науковим потенціалом. Це, передусім, визнані у світі наукові школи, вагомі та унікальні досягнення в багатьох сферах, а саме: розробці нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніці, фізиці низьких температур, ядерній фізиці, електрозварюванні, інформатиці тощо. Держава повинна створити такі умови, які зможуть забезпечити примноження цього потенціалу, насамперед його максимальну віддачу. Держава має стати

безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором розробок і досліджень у найсучасніших, найперспективніших напрямках науково-технічного прогресу.

Методи державного регулювання у сфері науково-технічної діяльності:

1. *Фінансово-кредитні та податкові важелі* державного регулювання, які держава застосовує для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності.

2. *Бюджетне фінансування* наукової і науково-технічної діяльності.

Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (окрім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7% ВВП України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування надається для забезпечення фундаментальних наукових досліджень (найважливіших для держави напрямів досліджень, зокрема в інтересах національної безпеки та оборони; збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; підготовки наукових кадрів.

Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються відповідного до державного замовлення.

3. *Державні цільові наукові та науково-технічні програми* у сфері наукової і науково-технічної діяльності, які є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави для вирішення найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем.

4. *Державне замовлення на науково-технічну продукцію.*

Державне замовлення на науково-технічну продукцію щорічно формується Міністерством освіти та Міністерством економіки на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій та продукції.

5. *Державна політика щодо формування та заохочення науково-технічних кадрів.*

З метою постійного поновлення інтелектуального потенціалу суспільства, розвитку новаторства, сприяння творчості працівників наукової та науково-технічної діяльності держава:

- забезпечує підвищення престижу наукової праці;
- організує підготовку та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах;
- забезпечує пошук і відбір талановитої молоді, сприяє її стажуванню;
- сприяє підготовці та перепідготовці наукових і науково-педагогічних кадрів за межами України;
- встановлює в освітніх програмах обов'язковий мінімум наукових та науково-технічних знань для кожного рівня освіти.

6. Наукова і науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності і проводиться відповідно до Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу". Основними завданнями наукової і науково-технічної експертизи є об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи; оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності; оцінка результативності науково-дослідних робіт.

7. Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, які стосуються набуття та використання прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності отримують частину доходів від використання їхнього продукту.

Обов'язковими умовами договору (контракту), на підставі якого виконуються науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, є визначення суб'єктів права інтелектуальної власності, зобов'язання сторін щодо забезпечення охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності, визначення сторони, яка буде сплачувати винагороду суб'єктам права інтелектуальної власності.

8. Державна політика у сфері міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва

Міжнародне наукове та науково-технічне співробітництво здійснюється через провадження спільних наукових досліджень, спільних науково-технічних програм; взаємний обмін науковою та науково-технічною інформацією, проведення міжнародних

конференцій; взаємний обмін науковими, науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також спільну підготовку спеціалістів.

За останні роки і в Україні, і в усьому світі найефективнішою організаційно-економічною формою інтеграції науки і виробництва серед усіх інших інноваційних структур стали технопарки або територіально-виробничі наукові комплекси.

Технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технопарків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Головною метою діяльності технологічних парків є комплексна організація наукоємного виробництва шляхом максимального сприяння створенню та запровадженню нових технологій та стимулювання розвитку творчого потенціалу фахівців. Концентруючи наукові, виробничі та фінансові ресурси технопарки забезпечують відтворення повного життєвого циклу інновацій: дослідження – розробка – упровадження – масовий промисловий випуск наукоємної високотехнологічної конкурентоспроможної на світових ринках продукції.

Технопарки є зонами економічної активності, які поєднують потенціал університетів, науково-дослідних структур, промислових підприємств та суб'єктів інноваційної інфраструктури регіонального загальнодержавного та міжнародного рівнів.

Технопарки сприяють забезпеченню потреб внутрішнього ринку, зменшують залежність від імпорту, високими темпами нарощуються обсяги постачання на експорт високотехнологічної конкурентноздатної на світовому ринку продукції, створюють нові робочі місця і надають можливості для реалізації вченими і висококваліфікованими спеціалістами України свого інтелектуального потенціалу. Технологічний парк є саме тією інноваційною структурою, яка здатна до найефективнішого використання такого найважливішого в сучасних умовах чинника конкурентоспроможності як ресурсне забезпечення.

5.3. Державне регулювання інноваційних процесів

Відповідно до Закону України “Про інноваційну діяльність” *інновації* – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені

конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також адміністративні, комерційні або інші виробничі організаційно-технічні рішення, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Інноваційна продукція – нові конкурентоздатні товари чи послуги. Інноваційний продукт повинен відповідати таким вимогам:

а) він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності, на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів. За цього використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для даного продукту;

б) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень;

в) в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Головною метою державної інноваційної політики є:

– створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни;

– забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

– забезпечення виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Основними принципами державної інноваційної політики є:

– орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;

– визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;

– формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;

– створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;

– забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;

– ефективного використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;

– здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;

– фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;

– сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;

– інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;

– підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Об'єктами інноваційної діяльності є:

– інноваційні програми і проекти;

– нові знання та інтелектуальні продукти;

– виробниче обладнання та процеси;

– інфраструктура виробництва і підприємництва;

– виробничі, адміністративні, комерційні або інші організаційно-технічні рішення, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

– сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;

– товарна продукція;

– механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом:

– визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;

– формування і реалізації інноваційних програм;

– створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

– захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

– фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;

– стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

– встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

– підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Суб'єктам інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана фінансова підтримка шляхом:

а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів;

б) часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проєкту решти необхідних коштів виконавця проєкту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проєктів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів;

д) майнового страхування реалізації інноваційних проєктів у страховиків відповідно до Закону України "Про страхування".

Фінансова підтримка інноваційної діяльності за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів надається у межах коштів, передбачених відповідними бюджетами.

Для здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності Кабінет Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності створює спеціалізовані державні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи.

Для здійснення фінансової підтримки місцевих інноваційних програм органи місцевого самоврядування можуть створювати комунальні спеціалізовані небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи і підпорядковувати їх виконавчим органам місцевого самоврядування.

Запитання для самоконтролю

1. Чим зумовлена об'єктивна необхідність втручання держави у розвиток НТП?
2. Які основні принципи державного управління та регулювання у науковій і науково-технічній діяльності?
3. Які держава використовує методи для регулювання у сфері науково-технічної діяльності?

4. Яку роль у розвитку НТП відіграють технологічні парки?
5. Яким вимогам повинна відповідати інноваційна продукція?
6. З якою метою здійснюється державна інноваційна політика?
7. Які методи використовуються державою для регулювання інноваційної діяльності?

2. Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для пріоритетних державних потреб.

3. Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до статті 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом.

4. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до Господарського кодексу України та інших законів.

5. Підприємець або громадянин, який працює у підприємця за наймом, може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, із відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

Відповідальність суб'єктів підприємництва:

1. Підприємці зобов'язані не завдавати шкоди доквітлю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

2. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

6.2. Механізм державного регулювання підприємництва

Відповідно до Закону України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” *державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності* – напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності.

Державний вплив на формування та розвиток підприємницьких структур можна поділити на два аспекти:

1. Регулювання підприємницької діяльності.
2. Сприяння формуванню та розвитку підприємницьких структур.

Регулювання підприємницької діяльності – це процес, який здійснюється на основі законодавчих та інших нормативних актів, що є обов'язковими при здійсненні цієї діяльності. Воно здійснюється шляхом використання як загальнодержавних регулюючих актів, так і місцевих: обласних, міських, районних тощо.

Сприяння підприємницькій діяльності розглядається як сукупність дій з боку владних структур та громадських організацій, які забезпечують розвиток та ефективніше функціонування підприємницьких структур.

Процес створення підприємства характеризується свободою вибору сфери підприємницької діяльності, яка проявляється в існуванні права без обмежень здійснювати на території України будь-яку діяльність, яка не протирічить існуючому законодавству.

Вибираючи вид діяльності, підприємець стикається з першим моментом державного регулювання – заборонаю або ліцензуванням деяких видів діяльності.

Існують певні обмеження на такі види діяльності як: діяльність з виготовлення та реалізації наркотичних засобів, зброї, вибухових речовин, виготовлення цінних паперів та грошових знаків. Такі види діяльності можуть здійснюватись лише державними підприємствами.

Окрім того, існують законодавчі обмеження на здійснення деяких видів діяльності через впровадження в Україні інституту ліцензування. Без спеціального дозволу (ліцензії) не можуть здійснюватись пошук та експлуатація родовищ корисних копалин, виготовлення та реалізація медикаментів та хімічних речовин, ремонт зброї, зокрема мисливської та спортивної та інші види діяльності.

Вибравши вид діяльності, підприємець може займатись процесом виготовлення продукції або здійснення послуг тільки після отримання акту державної реєстрації своєї діяльності, що є другим моментом державного регулювання підприємницької діяльності.

Ще одним моментом регулювання підприємницької діяльності є встановлення суб'єктів підприємницької діяльності, а також осіб, для яких ця діяльність є забороненою.

Суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути:

- громадяни України, інших держав, не обмежені законом у право – або дієздатності (фізичні особи);
- юридичні особи всіх форм власності.

Діючим законодавством встановлений перелік суб'єктів, яким заборонено здійснювати підприємницьку діяльність. До них належать:

- військовослужбовці, працівники органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади та управління;
- особи, яким суд заборонив займатись підприємницькою діяльністю після певних порушень на термін поки діє заборона суду;
- особи, які перебували під судом за крадіжки, хабарництво та інші злочини та мають цю судимість непогашеною.

Окрім того, держава здійснює регулювання підприємницької діяльності через:

- законодавче забезпечення свободи конкуренції, захист споживачів від проявів недобросовісної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності;

- податкову та фінансово-кредитну політику, зокрема встановлення ставок податків і процентів за державні кредити, податкові пільги, ціни та правила ціноутворення, валютного курсу, розміру економічних санкцій;

- визначення соціальних норм, функціонування підприємства згідно з якими підприємець зобов'язаний забезпечити відповідні умови праці, охорону праці, оплату праці не нижче встановленого мінімального рівня, а також інші соціальні гарантії, зокрема соціальне та медичне страхування та соціальне забезпечення;

- встановлення екологічних норм та нормативів;

- залучення підприємців до виконання різноманітних науково-технічних та економічних регіональних та державних програм;

- заключення договорів на виконання робіт та здійснення послуг для державних потреб.

Держава законодавчо гарантує дотримання прав підприємців, обмеження втручання державних органів у їх господарську діяльність. Втручання в підприємницьку діяльність з боку державних органів, а також громадських організацій допускається винятково для здійснення контрольної функції в випадках, передбачених законом.

Держава гарантує всім підприємцям, незалежно від організаційної форми їх діяльності, однакові права та можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших видів ресурсів.

Забезпечуються також однакові можливості здійснення підприємницької діяльності, та однакові умови дотримання прав захисту власності підприємців.

6.3. Державна підтримка малого підприємництва

Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть належати до малих, підприємств, середніх або великих підприємств.

Суб'єктами малого підприємництва є:

– фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності;

– юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500 000 євро. Середньооблікова чисельність працюючих визначається з урахуванням усіх працівників, зокрема тих, що працюють за договорами та за сумісництвом, а також працівників представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 1000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну 5 млн євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються середніми.

Метою державної підтримки малого підприємництва є:

– створення умов для позитивних структурних змін в економіці України;

– сприяння формуванню і розвитку малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства;

– підтримка вітчизняних виробників;

– формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць.

Переваги малих та середніх підприємств:

– невеликі незалежні фірми, незважаючи на труднощі в отриманні капіталу та великий ризик занепаду, є основним генератором нових робочих місць в економіці;

– розширення невеликих фірм у чотири рази вірогідніше, ніж їх скорочення, а скорочення великих фірм на 50 відсотків вірогідніше їхнього росту.

Темпи зростання малого підприємництва в Україні свідчать про його достатній внутрішній потенціал, а результати аналізу розвитку в умовах ринкових реформ – про необхідність формування та проведення державної політики щодо підтримки малого підприємництва, що відповідає стратегічним векторам розвитку економіки.

Основні напрями державної підтримки малого підприємництва:

– формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;

– встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;

– запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;

– фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;

– залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

Підтримка малого підприємництва здійснюється відповідно до Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, програми підтримки малого підприємництва в Автономній Республіці Крим, регіональних та місцевих програм підтримки малого підприємництва, які затверджуються відповідно до законодавства.

Для нормального функціонування підприємництва мають бути забезпечені такі основні умови:

– стабільна національна грошово-кредитна система;

– пільгова системи оподаткування;

– активно діюча система інфраструктурної підтримки підприємницької діяльності;

– державна фінансова та матеріально-технічна підтримка підприємництва;

– ефективний захист інтелектуальної власності;

– спрощена процедура регулювання підприємницької діяльності з боку державних органів;

– правовий захист підприємництва;

– формування в суспільстві привабливого іміджу підприємництва.

На сучасному етапі розвитку України суттєвим елементом державної підтримки бізнесу має стати *дерегулювання* підприємництва, яке означає:

- спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємництва;

- скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, потребують одержання сертифікатів і будь-яких інших дозволів на здійснення підприємництва;

- обмеження кількості перевірок і права контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва;

- спрощення процедури митного оформлення вантажів у процесі здійснення експортно-імпортних операцій;

- забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємництва.

Вибір напрямків та об'єктів дерегулювання повинен базуватись на основі аналізу реальної ситуації у сфері підприємництва та зважати на:

- кількість звертань підприємців в арбітражний суд із приводу конкретних проблем ведення господарської діяльності;

- кількість звертань підприємців до офіційних представників влади;

- протести підприємців через мітинги та збори;

- реакцію на регулювальні акти через засоби масової інформації; тощо.

До інституційних засади державної підтримки підприємництва належать: наявність організаційної структури; наявність ринкової інфраструктури; інформаційно-консультаційне забезпечення підприємництва; кадрове забезпечення; науково-методичне забезпечення; моніторинг державної підтримки.

Запитання для самоконтролю

1. Які принципи підприємницької діяльності?
2. Які основні методи та інструменти державного впливу на розвиток підприємництва?
3. Які переваги малих підприємств?
4. Які основні напрями державної підтримки малого підприємництва?
5. Які, на Вашу думку, умови мають бути забезпечені державою для нормального функціонування підприємництва?
6. Що таке дерегулювання і який його вплив на ефективність функціонування підприємництва?

– надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності та надання послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

– наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

– міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами;

– кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

– спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньо-економічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, до якої належать створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

– підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

– організація виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

– товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземним суб'єктами господарської діяльності;

– орендні операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– операції із придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

– роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

– інші види зовнішньоекономічної діяльності, незаборонені безпосередньо і у винятковій формі законами України.

Принципи зовнішньоекономічної діяльності:

– принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, що полягає у:

– принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у:

1) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які безпосередньо незаборонені чинними законами України;

2) обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України;

3) винятковому праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;

– принцип юридичної рівності і недискримінації, що полягає у:

1) рівності перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, зокрема держави, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

2) забороні будь-яких, окрім передбачених цим законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;

– принцип верховенства закону, що полягає у:

1) регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України;

2) забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

– принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава:

1) забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України;

2) здійснює рівний захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права;

3) здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;

– принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу під час ввезенні та вивезенні товарів.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

– фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

– юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України, зокрема юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

– структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

– спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України.

7.2. Форми та методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Цілями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

– забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України;

– стимулювання прогресивних структурних змін в економіці;

– створення найсприятливіших умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється за допомогою законів України, актів тарифного та нетарифного регулювання, економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансових, кредитних та ін.), угод, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

На території України згідно з цим Законом запроваджуються такі *правові режими* для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

– *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, яка стосується їх інвестицій на території України, а також щодо експортно-імпорتنних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які належать разом з Україною до економічних союзів;

– *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче.

Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

– *спеціальний режим*, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких належить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами.

Залежно від цілей та участі держави в регулювання зовнішньоекономічних відносин, його методів та інструментів розрізняють такі *види зовнішньоекономічної політики*:

– *протекціонізм* – політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції через систему певних обмежень;

– *фритредерство* – політика вільної торгівлі з метою лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, вільного доступу на національний ринок товарів, капіталів, робочої сили тощо.

Державне регулювання ЗЕД здійснюється за допомогою адміністративних та економічних методів.

Адміністративні методи застосовують за умов економічної нестабільності, зростання дефіциту та інфляції.

Адміністративними методами є:

- ембарго (заборона ЗЕД);
- ліцензування (умови та порядок надання державними органами спеціального дозволу на ввезення або вивезення певної категорії товарів);
- квотування (кількісне обмеження імпорту або експорту певної категорії товарів). В Україні застосовують такі квоти: глобальні, групові, індивідуальні.

Глобальні квоти – це квоти, запроваджені для товарів без визначення конкретних країн, куди товари експортують або з яких імпортують.

Групові квоти – це квоти, запроваджені для товару із визначенням групи країн, куди товар експортують, або з яких його імпортують.

Індивідуальні квоти – це квоти, запроваджені для товару з визначенням конкретної країни, куди товар експортують або з якої його імпортують.

В Україні забороняється:

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне, археологічне або культурне надбання українського народу;
- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди здоров'ю чи становити загрозу життю населення, або призвести до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу;
- імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду;
- експорт природних ресурсів, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовуються до внутрішнього споживання або виробництва;
- експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності;
- експорт з території України товарів у межах виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй про застосування обмежень або ембарго на поставки товарів у відповідну державу.

До економічних методів регулювання належать:

- митні тарифи, збори;
- пільгові кредити експортерам;

- гарантії;
- субсидії;
- валютні обмеження;
- звільнення від сплати податків.

Роль міжнародної торгівлі полягає у тому, що вона є засобом концентрації та спеціалізації виробництва, підвищення продуктивності ресурсів, збільшення обсягів національного виробництва і добробуту населення. Міжнародна торгівля дає змогу:

- одержувати природні, інвестиційні та інші ресурси, яких не вистачає в країні;
- отримувати найсучаснішу техніку та технологію;
- урізноманітнювати асортимент споживчих товарів, краще задовольняти потреби населення.

7.3. Мито й митні податки в системі державного регулювання

Механізм митного регулювання в Україні регламентується Законами України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про єдиний митний тариф”.

Мито – це податок на товари та інші предмети, які переміщуються через митний кордон України.

Держава використовує мито для вирішення двох основних завдань:

- *фіскальне мито* для товарів, які не виробляються підприємствами України, з метою забезпечення Державного бюджету податковими надходженнями;
- *протекціоністське мито* – призначене для захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції.

Основною метою митних тарифів є захист національного ринку. Використання митних тарифів призводить до певних наслідків:

- *виробничий ефект* – збільшуються обсяги виробництва товару, захищеного митними тарифами;
- *споживчий ефект* – рівень споживання товару, що оподатковується митом, знижується;
- *бюджетний ефект* – митні тарифи є джерелом бюджетних надходжень;
- *ефект розподілу прибутків*, тобто національні виробники за відсутності конкуренції іноземних фірм мають змогу підвищити ціну на свій товар, отримуючи вищі прибутки;

- *конкурентний чинник* означає, що політика митних тарифів впливає на конкурентне середовище внутрішнього ринку;
- *вплив на платіжний баланс*. Покращення платіжного балансу можливе за умови скорочення споживання імпортованих товарів, а отже, зменшення витрат на їх закупівлю.

Оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України здійснюється за такими *принципами*:

- Україна самостійно встановлює і скасовує податки і пільги для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України;
- ставки податків встановлюються і скасовуються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України;
- рівень оподаткування встановлюється виходячи з необхідності досягнення та підтримання самоокупності і самофінансування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та з метою бездефіцитності платіжного балансу України;
- стабільність кількості видів і розмір податків гарантуються державою на термін не менш як 5 років;
- забороняється встановлювати інші податки, окрім тих, що затверджені Верховною Радою України;
- ставки податків є однаковими для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та визначаються за товарною ознакою: для одного і того ж товару діє єдина ставка податку;
- заохочення експорту готової продукції.

В Україні застосовуються такі *види мита*:

1. Залежно від способу стягнення:

- *адвалерне*, що нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які оподатковуються митом;
- *специфічне*, що встановлюють у вигляді фіксованої суми з одиниці виміру (ваги, площі, об'єму і т.д.), 1 дол. за 1 см куб. двигуна і т.д.
- *комбіноване* поєднує ставки адвалерного і специфічного мита.

2. Залежно від особливостей переміщення товарів:

- *ввізне мито* нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України.

– *вивізне мито* (експортне мито) нараховується на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України. Починаючи з 1996 р. вивізне мито застосовується лише як інструмент протекціонізму з метою блокування відтоку сировини, яка активно використовується національними виробниками.

Особливі види мита:

- спеціальне мито;

- антидемпінгове мито;
- компенсаційне мито.

Антидемпінгове мито застосовується для захисту внутрішнього ринку від імпорту товарів за демпінговими цінами, які є нижчими від цін національного виробника аналогічних товарів або нижчими від світових цін. Демпінг є характеристикою певного типу поведінки окремої фірми, яка намагається отримати перевагу на ринку іншої країни, опираючись за цього лише на власні фінансові кошти.

Країна має право застосовувати антидемпінгове мито за наявності трьох попередніх умов:

1. Демпінг – товар імпортується за цінами нижчими, ніж нормальна вартість певного товару.

2. Шкода – демпінговий імпорт заподіює або загрожує заподіяти серйозну матеріальну шкоду національній промисловості.

3. Причинно-наслідковий зв'язок – шкода повинна безпосередньо стосуватись демпінгового імпорту.

Тобто, демпінг, який не заподіює шкоди, не може бути об'єктом застосування антидемпінгового мита.

Окрім демпінгу, досить поширеним у світовій практиці методом недобросовісної конкуренції є надання державою експортних або імпортних субсидій підприємствам з метою підвищення їх конкурентноздатності. Ефективним інструментом захисту від імпорту таких товарів виступає *компенсаційне мито*, яке застосовується у разі:

– ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику;

– вивезення за межі митної території України товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення заподіює шкоду.

Спеціальне мито застосовується:

– як засіб захисту національного товаровиробника у разі, коли товари ввозяться на митну територію України в обсягах та (або) за таких умов, що заподіюють значну шкоду або створюють загрозу заподіяння значної шкоди національному товаровиробнику;

– як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

– як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які

обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та (або) ущемляють інтереси України.

Особливі види мита можуть застосовуватись лише після проведення відповідного розслідування, що підтверджує наявність недобросовісної конкуренції. Згідно з результатами розслідування у кожному конкретному випадку встановлюється відповідна ставка мита, яка не повинна перевищувати величини, необхідної для відновлення нормального конкурентного середовища

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає суть зовнішньоекономічної політики держави?
2. Які види зовнішньоекономічної діяльності в Україні?
3. Які принципи зовнішньоекономічної діяльності?
4. Які правові режими запроваджуються для іноземних суб'єктів господарської діяльності?
5. Розкрийте зміст політики протекціонізму та політики фритредерства.
6. Охарактеризуйте методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
7. Яка роль міжнародної торгівлі?
8. Що таке мито і для чого воно використовується державою?
9. Згідно з якими принципами здійснюється оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України?
10. Які є види мита?

Розділ 8

Регіональна економічна політика

Ключові поняття і терміни: регіон, державна регіональна політика, об'єкти державної регіональної політики, суб'єкти державної регіональної політики, принципи державної регіональної політики, державна регіональна бюджетно-фінансова політика, державні регіональні цільові комплексні програми, вільна економічна зона, соціально-економічний розвиток регіону, місцевий бюджет.

8.1. Сутність та завдання регіональної економічної політики

Згідно з Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” *регіон* – окремо визначена одиниця системи адміністративно-територіального устрою (Автономна Республіка Крим, область, міста Київ і Севастополь).

До складу України належать 24 області, Автономна республіка Крим, два міста республіканського підпорядкування: Київ і Севастополь. Усього ж у державі існує майже 12 тис. різних територіальних утворень, які мають свої особливості та відмінності як в економічному розвитку, так і в соціальному, історичному, політичному аспекті. Тому постає необхідність:

- створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів;

- вжити організаційні, правові, економічні заходи для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку та координації міжрегіональних зв'язків;

- розробити засади державної регіональної політики (рис. 8.1).

Державна регіональна політика – це система заходів щодо забезпечення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування ефективного управління економічним та соціальним розвитком України, усіх її адміністративно-територіальних одиниць.

Ці заходи спрямовуються на:

- стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів;

- раціональне використання ресурсів;

- створення нормальних умов життєдіяльності населення;

- забезпечення екологічної безпеки;
- вдосконалення територіальної організації суспільства.

Об'єктами державної регіональної політики є соціально-економічні процеси, що відбуваються в регіонах.

Суб'єктами державної регіональної політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада та Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, їх об'єднання.

Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, спрямованого на поліпшення якості, підвищення рівня життя населення та забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів незалежно від місця проживання.

Рис. 8.1. Принципи державної регіональної політики

Для реалізації головної мети державної регіональної політики необхідно вирішити такі *завдання*:

- запровадження механізмів ефективного використання внутрішнього економічного потенціалу кожного регіону;

- здійснення структурної перебудови економіки регіонів на інноваційній основі, яка формуватиме їхній техніко-технологічний статус;

- диверсифікація підприємництва як основного чинника підвищення соціально-економічного рівня регіонів, наповнення місцевих бюджетів, збільшення зайнятості;

- зміцнення економічної інтеграції регіонів, використання переваг територіального поділу і кооперації праці як одного з основних чинників підвищення конкуренто-спроможності країни на міжнародних ринках праці, капіталу, товарів і послуг;

- посилення здатності територіальних громад і населення регіонів самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, реально впливати на формування та проведення державної регіональної політики;

- поетапне зменшення диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів;

- удосконалення фінансових та міжбюджетних відносин, вироблення критеріїв і механізмів надання державної підтримки регіонам;

- досягнення продуктивної зайнятості населення, стабілізації та поліпшення демографічної і екологічної ситуації, збільшення тривалості життя та природного приросту населення;

- розвиток транскордонного регіонального співробітництва як дієвого засобу зміцнення міждержавних партнерських відносин.

8.2. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави

Практичним інструментом реалізації державної регіональної економічної політики є чіткий розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним, місцевим.

Основними складовими елементами механізму державного регулювання є:

- нормативно-правова база;

- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку;

- реалізація державної програми економічного і соціального розвитку України, державних регіональних цільових комплексних програм, а також програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах;
- розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва тощо.

Нормативно-правова база створює правову основу для реалізації та зміцнення відносин між центральними та місцевими органами влади, визначає організаційно-управлінські структури соціально-економічного розвитку в регіонах.

Державна регіональна бюджетно-фінансова політика – це сукупність державних фінансових заходів щодо забезпечення управління територіями країни, вирішення їхніх фінансових проблем.

Основними інструментами бюджетного регулювання розвитку регіонів є:

- нормативи відрахувань від регульованих доходів;
- дотації, субсидії, субвенції;
- бюджетні позики.

Податкова система на центральному і місцевому рівнях базується на законодавчо встановлених ставках податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів.

Особливим напрямом державної допомоги є фінансування структурної перебудови депресивних територій, тобто таких, де показники розвитку відстають від нормативних або середніх по регіону.

Важливим засобом здійснення державної регіональної економічної політики є планування як процес, до якого належить розроблення прогнозів, планів і програм соціально-економічного розвитку регіону. Економічне прогнозування має на меті наукове передбачення майбутнього соціально-економічного стану регіону та основних напрямів його досягнення. Сутність планування полягає у постановці конкретних цілей і завдань, узгоджених у часі й просторі за допомогою перспективних та поточних планів та програм.

Державні регіональні цільові комплексні програми спрямовуються на вирішення найактуальніших проблем соціально-економічного розвитку регіону і дають можливість найповніше узгодити територіальні, галузеві та державні інтереси.

Реалізація регіональних програм повинна забезпечувати підвищення ефективності функціонування регіональних господарських комплексів, використання природних, рекреаційно-туристичних, трудових ресурсів та науково-виробничого потенціалу.

Під час розробки програм враховують економічну діяльність усіх суб'єктів господарювання, що розташовані на території регіону, незалежно від форм власності і підпорядкування. До складу цієї комплексної програми повинні належати найважливіші завдання і показники, що визначені у національних, державних галузевих, державних регіональних та місцевих цільових програмах.

Із метою стимулювання господарської діяльності в регіоні може використовуватися такий засіб, як створення спеціальних (вільних) економічних зон різних типів.

Вільна економічна зона – це форма організації господарської діяльності на певній території тієї чи іншої країни, у межах якої встановлюються особливі правила економічної діяльності. На території ВЕЗ діють пільгові податки, митні, валютно-фінансові та інші умови діяльності як національних, так і іноземних суб'єктів підприємництва.

Метою створення ВЕЗ є:

- залучення іноземних інвестицій;
- освоєння та впровадження у виробництво прогресивних технологій;
- збільшення обсягів виробництва товарів на експорт і для потреб внутрішнього ринку;
- розвиток ринкової інфраструктури;
- обмін передовим управлінським досвідом.

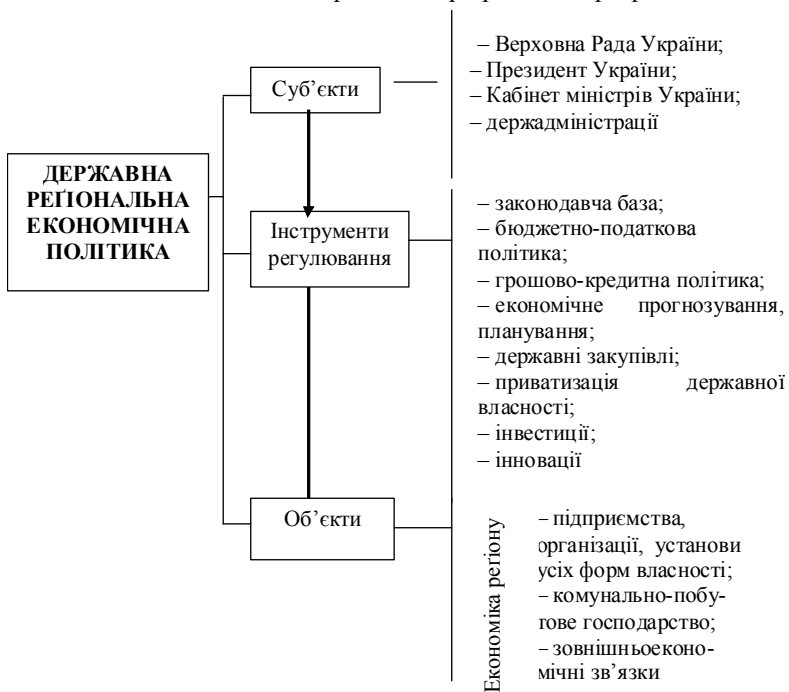
8.3. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів

Державне регулювання розвитку регіонів спрямовується на досягнення позитивної динаміки рівня та якості життя населення, що забезпечуватиметься сталим, збалансованим відтворенням їх соціального, господарського, ресурсного і екологічного потенціалу.

Держава спрямовує і координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері:

- забезпечення економічної безпеки держави;
- фінансово-економічної стабільності, зміцнення грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни;
- валютного і митного контролю;

– реалізації структурної, промислової, науково-технічної політики та інших загальнодержавних пріоритетів і програм.

Рис. 8.2. Механізм державного регулювання економіки регіону

Для врахування природних, економічних, соціально-демографічних та історично-етнічних умов і факторів, що впливають на формування регіональних комплексів для регулювання основних територіальних пропорцій і визначення стратегії розвитку в Україні застосовується мезорайонування, в основу якого покладено вісім економічних регіонів:

1. Донецький (Донецька, Луганська області).
2. Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області).
3. Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області).
4. Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ).
5. Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області).

6. Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області;
7. Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська,
Чернівецька області).

8. Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська
області, АР Крим, м. Севастополь).

Для кожного з цих регіонів державна регіональна економічна
політика визначає основні перспективні напрямки розвитку
господарських комплексів регіонів.

8.4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально- економічного розвитку регіонів

Складовим елементом державної регіональної економічної
політики є *державна фінансова регіональна політика*, яка передбачає
заходи щодо вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків
зведеного бюджету між Держаним бюджетом України і місцевими
бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов'язків, які
виконують центральні, місцеві органи державної виконавчої влади й
органи місцевого самоврядування. Основна діяльність місцевих органів
влади пов'язана з реалізацією планів економічного і соціального розвитку
підвідомчих їм територій.

Основними інструментами забезпечення цієї політики є:

- частка закріплених за територіями доходів у бюджетах на всіх
рівнях бюджетної системи;
- місцеві податки і збори;
- нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до
місцевих бюджетів;
- дотації, субсидії, субвенції, що надаються місцевим бюджетам.

Проведення державної регіональної фінансової політики
передбачає:

- застосування відповідної системи бюджетного регулювання;
- збалансування доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної
системи з урахуванням рівнів забезпечення територій країни об'єктами
соціальної інфраструктури;
- застосування фінансових нормативів забезпеченості потреб
населення.

Усі заходи державної регіональної фінансової політики
спрямовано на:

- зміцнення доходної бази депресивних територій,
адміністративно-територіальних одиниць у сільській місцевості;

– розширення повноважень і відповідальності представницьких органів і органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевими фінансами;

– посилення державного контролю за їхнім раціональним використанням.

Основними функціями місцевих бюджетів є:

– формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;

– розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;

– контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого самоврядування.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність державної регіональної економічної політики?

2. Що є об'єктом державної регіональної політики?

3. Хто виступає суб'єктом державного регулювання регіонів?

4. Які основні принципи державної регіональної політики?

5. Які основні цілі державної регіональної політики?

6. Розкрийте суть та основні інструменти регіональної бюджетно-фінансової політики.

7. З якою метою створюються вільні економічні зони?

Принципи соціальної політики:

– *принцип раціональності* – досягнення найкращого співвідношення мети соціальної політики та засобів її реалізації;

– *принцип соціальної справедливості* – визнання однакових можливостей для всіх членів суспільства;

– *принцип соціальної безпеки* – передбачуваність певних життєвих ризиків. Етапи формування та реалізації соціальної політики:

1. Вибір соціальних пріоритетів.

2. Визначення співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальних заходів.

3. Розробка та реалізація соціальних програм.

Методи державного регулювання соціальної сфери:

– нормативно-правове забезпечення соціального захисту населення;
– бюджетне фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона навколишнього середовища тощо);

– соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій;

– впровадження ефективної прогресивної системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення;

– прогнозування стану загальнонаціональних та регіональних ринків праці;

– створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці;

– встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів; контроль за їх дотриманням;

– державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші);

– державний вплив на ціни та ціноутворення;

– обов'язкове соціальне страхування у різних формах;

– пенсійне забезпечення;

– розвиток державного сектору економіки та виробництво суспільних товарів і послуг;

– підготовка та перепідготовка кадрів;

– організація оплачуваних громадських робіт.

Способом реалізації соціальної політики держави є система соціального захисту та соціальних гарантій.

Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення стабільного матеріального і соціального становища громадян.

Соціальний захист працездатного населення здійснюється за такими напрямками:

- заходи держави щодо кваліфікаційної підготовки громадян;
- заходи, що забезпечують можливість реалізації здібностей кожного під час трудової та виробничої діяльності і сам процес такої діяльності;
- заходи, спрямовані на створення нових робочих місць і підтримку працівників, які втратили роботу.

Соціальні гарантії – це система обов’язків держави перед громадянами стосовно задоволення їхніх соціальних потреб.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

До числа основних державних соціальних гарантій належать:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Основними елементами системи соціальних гарантій є:

- загальнодоступність обов’язкової середньої освіти;
- сприяння реалізації здібностей у процесі трудової діяльності;
- недопущення примусової праці;
- гарантування мінімізації втрат у зв’язку із закінченням трудової діяльності (надання державної пенсії).

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Показниками результативності соціальної політики є рівень та якість життя.

Рівень і якість життя – інтегровані показники соціально-економічного розвитку країн. Для визначення рівня життя в різних

країнах експерти використовують поняття індекс розвитку людського потенціалу, або скорочено – індекс людського розвитку. Цей показник запропонований ООН у 1990 р. як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни.

Індекс людського розвитку має такі три складові:

- тривалість життя населення;
- рівень освіти;
- обсяг ВВП на душу населення.

9.2. Державне регулювання доходів населення, обсягу споживання матеріальних благ та послуг

Складовою механізму державного регулювання економіки є політика доходів. Реальні доходи населення є одним з найважливіших показників добробуту населення, на підставі яких прогнозується загальний обсяг, структура і динаміка споживання населення матеріальних благ та послуг, склад і джерела доходів населення, рівень і розмір диференціації доходів окремих соціальних груп.

Мета державного розподілу та перерозподілу ринкових доходів – зменшення різкої диференціації за рівнем доходів і капіталу. Причинами нерівності утворення й розподілу доходів є: відмінність у фізичних та розумових здібностях людей, освіті та професійній підготовці, у складі сімей, у наявності власності (житло, земля, виробниче устаткування, акції тощо).

Складові механізми розподілу та перерозподілу доходів:

- надання суспільних благ;
- використання законодавчих актів;
- система оподаткування;
- трансфертні платежі.

Основною складовою грошових доходів населення є заробітна плата, належний рівень якої стимулює продуктивність праці, спонукає працівників підвищувати свою кваліфікацію.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).

До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням:

- вартісної величини мінімального споживчого бюджету з поступовим зближенням рівнів цих показників в міру стабілізації та розвитку економіки країни;

- загального рівня середньої заробітної плати;

- продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

Мінімальний споживчий бюджет – це балансовий розрахунок обсягу доходів, який дозволяє задоволення потреб в їжі, одязі, предметах господарського вжитку, культурних запитах на рівні мінімальних фізіологічних норм, достатніх для життєдіяльності людини, розвитку дітей, збереження здоров'я людей похилого віку.

Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

Межа малозабезпеченості – це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

Вартісна межа малозабезпеченості формується на основі нормативно-статистичного методу. Нормативним методом формується набір продовольчих товарів, який визначається відповідно до соціальних норм споживання для осіб непрацездатного віку. Вартість непродовольчих товарів і послуг та вартість утримання житла визначаються відповідно до фактичних витрат сімей з низькими доходами згідно з положенням, затвердженим Кабінетом Міністрів України. Вартість непродовольчих товарів не може становити менше п'ятнадцяти відсотків вартості продуктового набору.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, один раз на рік у Законі України “Про Державний бюджет України” з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, власників або уповноважених ними

органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди.

Розмір мінімальної заробітної плати може переглядатися при внесенні змін до Закону України “Про Державний бюджет України” залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів.

Держава також встановлює норми оплати праці:

- за роботу в надурочний час;
- за роботу у святкові, неробочі та вихідні дні;
- за роботу у нічний час;
- за час простою, який мав місце не з вини працівника;
- за роботу працівників молодше вісімнадцяти років, при скороченій тривалості їх щоденної роботи.

Держава гарантує оплату:

- щорічних відпусток;
- за час виконання державних обов'язків;
- для тих, які направляються для підвищення кваліфікації, на обстеження в медичний заклад;
- для переведених за станом здоров'я на легшу нижчеоплачувану роботу;
- переведених тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю;
- для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, переведених на легшу роботу;
- при різних формах виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших спеціальностей;
- для донорів тощо.

9.3. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення

Ринок праці – це соціально-економічна категорія, яка характеризує відносини людей, що виникають у процесі найму, оцінки, звільнення працівників та встановлення розмірів компенсації за використану робочу силу.

Державне регулювання ринку праці – це система правових та організаційно-економічних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили.

Об'єкти державного регулювання ринку праці:

- зайнятість (регулювання пропозиції робочої сили та робочих місць);
- соціальні відносини між роботодавцями і працюючими;
- трудові відносини (оплата праці, охорона праці, умови найму, звільнення);
- підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників;
- розподіл та перерозподіл робочої сили.

Із метою створення умов для повного здійснення громадянами права на працю держава передбачає:

- заходи інвестиційної та податкової політики, спрямовані на раціональне розміщення продуктивних сил, підвищення мобільності трудящих, створення нових технологій, заохочення підприємництва, створення малих підприємств і застосування гнучких режимів праці та праці вдома, інші заходи, які сприяють збереженню і розвитку системи робочих місць;

- забезпечення прав і інтересів працівників, створення сприятливих умов на виробництві, вдосконалення законодавства про зайнятість населення і працю;

- проведення аналітичних та наукових досліджень структури економіки і прогнозування наступних змін якості й розподілу робочої сили;

- регулювання зовнішньоекономічної діяльності в частині залучення і використання іноземної робочої сили в Україні на основі квотування і ліцензування;

- сприяння на випадок необхідності створенню додаткових робочих місць підприємствами, установами і організаціями всіх форм власності, а також поліпшенню умов праці у суспільному виробництві;

- організацію професійної орієнтації.

Із метою сприяння зайнятості населення, задоволення потреб громадян у праці Кабінетом Міністрів України і місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування розробляються річні та довготермінові державна і територіальні програми зайнятості населення.

Місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за участю державної служби зайнятості для забезпечення тимчасової зайнятості населення, передусім осіб, зареєстрованих як безробітні, організують проведення оплачуваних громадських робіт на підприємствах, в установах і організаціях комунальної власності і за договорами – на інших підприємствах, в установах і організаціях. Оплата праці осіб, зайнятих на громадських роботах, здійснюється за фактично виконану роботу і не

може бути меншою мінімального розміру заробітної плати, встановленої законодавством України, за умов якісно виконання норм праці.

На осіб, зайнятих на громадських роботах, поширюються соціальні гарантії, зокрема право на пенсійне забезпечення, виплату допомоги із тимчасової непрацездатності.

Фінансування громадських робіт провадиться за рахунок місцевого бюджету із залученням коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (в частині організації таких робіт для безробітних) і підприємств, установ та організацій, для яких ця робота виконується за договорами.

Основні функції щодо регулювання ринку праці виконує Міністерство праці та соціальної політики України.

Для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки і перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово не працюючих громадян створено *державну службу зайнятості*, діяльність якої здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Обов'язки Державної служби зайнятості:

- аналізує і прогнозує попит та пропозицію на робочу силу, інформує населення й державні органи управління про стан ринку праці;

- консулює громадян, власників підприємств, установ і організацій або уповноважені ними органи, які звертаються до служби зайнятості, про можливість одержання роботи і забезпечення робочою силою, вимоги, що ставляться до професії, та з інших питань, що є корисними для сприяння зайнятості населення;

- веде облік вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування;

- здійснює у порядку збір та опрацювання адміністративних даних, які відображають стан ринку праці та становище у сфері зайнятості населення;

- подає допомогу громадянам у підборі підходящої роботи і власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам у підборі необхідних працівників;

- організує при потребі професійну підготовку і перепідготовку громадян у системі служби зайнятості або направляє їх до інших навчальних закладів, що ведуть підготовку та перепідготовку працівників, сприяє підприємствам у розвиткові та визначенні змісту курсів навчання й перенавчання;

– надає послуги із працевлаштування та професійної орієнтації працівникам, які бажають змінити професію або місце роботи, вивільнюваним працівникам і незайнятому населенню;

– реєструє безробітних і подає їм у межах своєї компетенції допомогу, зокрема грошову;

– бере участь у підготовці перспективних і поточних державних і територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття.

Основні принципи державної політики зайнятості населення:

– забезпечення рівних можливостей усім громадянам у реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;

– сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;

– координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямками економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;

– співробітництва професійних спілок, асоціацій (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління у розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;

– міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення, зокрема працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та принципи соціальної політики.
2. Які основні елементи системи соціальних гарантій?
3. Які показники результативності соціальної політики?
4. Як визначається розмір мінімальної заробітної плати?
5. Що виступає об'єктом державного регулювання ринку праці?
6. Які заходи передбачає держава з метою створення умов повного здійснення громадянами права на працю?
7. Які обов'язки виконує Державна служба зайнятості?
8. Охарактеризуйте основні принципи державної політики зайнятості населення.

Розділ 10

Державне регулювання природоохоронної діяльності

Ключові терміни і поняття: охорона навколишнього природного середовища, об'єкт державної охорони і регулювання, екологічне регулювання, екологічна експертиза, екологічні нормативи, екологічні стандарти, природні ресурси, екологічна безпека, надзвичайна екологічна ситуація.

10.1. Основні принципи та об'єкти охорони навколишнього середовища

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – обов'язкова умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Із цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а також розробленими відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Основні принципи охорони навколишнього природного середовища:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжні заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища.

Об'єктом державної охорони і регулювання в Україні є:

– навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів;

– природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві у певний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);

– ландшафти та інші природні комплекси;

– території та об'єкти природно-заповідного фонду України;

– здоров'я і життя людей.

10.2. Державне екологічне регулювання

Екологічне регулювання – це система законодавчих, адміністративних, економічних заходів та важелів впливу, які

використовують державні органи управління для регулювання екологічної поведінки фізичних та юридичних осіб, а також їх відповідальності за недотримання законодавства України.

Для ефективного екологічного регулювання важливе значення має вибір методів та важелів регулювання.

Важелі державного екологічного регулювання:

– розроблення та прийняття державних цільових, регіональних, місцевих та інших територіальних програм;

– підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів;

– проведення комплексних наукових досліджень навколишнього природного середовища та природних ресурсів із метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки;

– державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища;

– ведення державних кадастрів природних ресурсів для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, особливостей та режиму їх використання. Кадастри природних ресурсів – це документи, які призначені для забезпечення органів місцевої влади, підприємств, організацій, установ відомостями про стан природних ресурсів із метою їх раціонального використання та охорони, обґрунтування плати за використання;

– екологічна експертиза, якій підлягають:

1) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районної планіровки та інша передпланова і передпроектна документація;

2) техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування;

3) документація із створення нової техніки, технології, матеріалів і речовин, зокрема та, що закуповується за кордоном;

4) матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище;

– екологічна стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів. *Екологічні нормативи* встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів;

– екологічне страхування. В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів;

– державний моніторинг навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

10.3. Регулювання використання природних ресурсів

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку *загального і спеціального* використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому

порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- територіальні та внутрішні морські води;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- атмосферне повітря;
- підземні води;
- поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України “Про тваринний світ” і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;

– корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси.

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням *обов'язкових екологічних вимог:*

- раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;

- збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

10.4. Економічні важелі забезпечення природоохоронної діяльності

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів із охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

- встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

З 1 січня 2011 р. згідно з Податковим кодексом в Україні запроваджено екологічний податок, який справляється за фактичні обсяги викидів у атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу утворення та тимчасового зберігання радіоактивних відходів.

В Україні здійснюється *стимулювання раціонального використання* природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг у процедурі оподаткування підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо

раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, під час переходу на маловідхідні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- надання на пільгових умовах короткотермінових і довготермінових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Під час проектування, розміщення, будівництва, введення в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. За цього повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких стосується шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію, повинні бути обладнані спорудами,

устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або позбавляються можливості життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

У природі проектування й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні принципи охорони навколишнього природного середовища.
2. Що є об'єктом державної охорони і регулювання в Україні.
3. Які важелі державного екологічного регулювання?
4. Що підлягає екологічній експертизі?
5. Які ресурси належать до природних ресурсів загальнодержавного значення.
6. Яких обов'язкових екологічних умов повинні дотримуватися фізичні та юридичні особи при використанні природних ресурсів?
7. Охарактеризуйте економічні механізми регулювання природоохоронної діяльності.
8. Як здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів?
9. Що таке екологічна безпека?

Рекомендовані джерела та література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
5. Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. Про Державний бюджет України на ... рік [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
7. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
9. Про державну підтримку малого підприємництва [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
10. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
11. Про залізничний транспорт [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
12. Про здійснення державних закупівель [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
14. Про Єдиний митний тариф [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
15. Про інвестиційну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
16. Про інноваційну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
17. Про межу малозабезпеченості [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

18. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
19. Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
20. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
21. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
22. Про оплату праці [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
23. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
24. Про стимулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
25. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
26. Бліщук К. М. Економічний аналіз державної політики: теорія та застосування [Текст] : навч. посіб. / К. М. Бліщук. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 160с.
27. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. — К. : Академвидав, 2010. — 520 с. — (Серія “Альма-матер”).
28. Веймер, Девід Л. Аналіз політики: концепція і практика [Текст] / Веймер, Девід Л., Вайнінг, Ейден Р. ; наук. ред. О. Кілієвич ; пер. з англ.: І. Дзюб, А. Олійник. — К. : Основи, 1998. — 654 с.
29. Вергун М. Г. Державне управління та державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. / Вергун М. Г., Маслак П. В.; М-во освіти і науки України; Житомир. нац. агроєкол. ун-т, Ін-т післядиплом. освіти та дорадництва. — Житомир : Рута, 2009. — 237 с.
30. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко [та ін.]. — 2-ге вид. допов. і допрац. — К. : КНЕУ, 2005. — 440 с.
31. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. — 5-те вид., стер. — К. : Знання, 2006. — 213 с.
32. Михасюк І. Державне регулювання економіки [Текст] : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога ; за ред. д. е. н., проф., акад. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка ; ЛНУ

імені Івана Франка. — 2-ге вид., вип. і доп. — К. : Атака ; Ельга-Н, 2000. — 592 с.

33. Мікроекономіка і макроекономіка [Текст] : підручник [для студ. екон. спец. закл. освіти] : у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна [та ін.] ; за заг. ред. С. Будаговської. — К. : Основи, 1998. — 518 с.

34. Орешин В. П. Государственное регулирование национальной экономики [Текст] : учебн. пособ. / В. П. Орешин. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 124 с.

35. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. — К. : Вікар, 2003. — 262 с.

36. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора [Текст] / Стігліц, Джозеф Е. ; пер. з англ. : А. Олійник, Р. Скільський. — К. : Основи, 1998. — 854 с.

37. Татт Браян. Регіональний економічний розвиток [Текст] : навч. посіб. / Татт Браян, Грей Пат, Ольга Петрівна Крайник ; за заг. ред. О. П. Крайник. — Львів : Ліга-Прес, 2003. — 280 с.

38. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. / Л. А. Швайка. — К. : Знання, 2006. — 435 с.

39. Шиян Н. І. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посіб. [для студ. екон. спец.] / Н. І. Шиян ; М-во аграр. політики України ; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х. : Формат Плюс, 2008. — 383 с.

-для нотаток-

-для нотаток-

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Галина Степанівна Третяк
Катерина Михайлівна Бліщук**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Відповідальна за випуск
Редактор
Комп'ютерна верстка

*Л. С. Заяць
Н. З. Онисько
І. Б. Тарай*

*За зміст та достовірність фактичного матеріалу
відповідальність несуть автори*

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура “Times”
Друк: різнографія. Ум. друк. арк. 7.44. Обл.-вид. арк. 5.81.

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України
Реєстраційне свідоцтво Серія ДК № 1819 від 27.05.2004 р.
Україна, 79491, м. Львів–Брюховичі, вул. Сухомлинського, 16
Електронна пошта: editor@academy.lviv.ua
Тел. (032) 244-81-19
Веб-адреса: <http://lvivacademy.com>